

Prosjektnotat nr. 1-2014

Randi Lavik, Lisbet Berg, Ragnhild Brusdal

Økonomi og livsfase

Med spesiell vekt på de eldre

SIFO-survey 2013

SIFO

© SIFO 2014
Prosjektnotat nr. 1 – 2014

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporter lagt ut på Internett, er lagt ut kun for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Tittel Økonomi og livsfase	Antall sider 79	Dato 07.01.2014
Title	ISBN	ISSN
Forfatter(e) Randi Lavik, Lisbet Berg, Ragnhild Brusdal	Prosjektnummer	Faglig ansvarlig sign.
Oppdragsgiver SIFO/BLD		
<p>Sammendrag</p> <p>Resultatene er hentet fra SIFO-surveyen 2013, som var en web-basert undersøkelse gjennomført av TNS Gallup. Bruttoutvalget var på 2002 respondenter i alderen 18 til 80 år, men i analysene er antallet færre ettersom ikke alle svarer på alle spørsmålene.</p> <p>Alderen er gruppert i 6: Unge voksne (18 til 30 år), Etableringsfasen (31 til 40 år), Voksne (41 til 50 år og 51 til 60 år), De unge eldre (61 til 70 år), Pensjonister (71 til 80 år), Gamle (80 år og eldre). Den eldste gruppen har vi ikke sett på.</p> <p>Det er mange måter å spare til pensjonisttiden. Det skilles mellom automatiske sparetiltak og selv-initierte spare-tiltak, der særlig sistnevnte avhenger av respondentens evne og vilje til å investere i framtiden. Analysen støtter en antagelse om at eldre forbrukere, som har vokst opp under enklere forhold enn det som er vanlig i dag, er mer økonomiske i sin hverdag og har mindre økonomiske krav enn yngre.</p> <p>Økonomien til de eldre er jevnt over god selv om inntekten går ned etter at de blir pensjonister. Eldre har imidlertid færre lån, og når de har lån er gjennomsnittlige lånebeløp lavere enn de som er yngre. De har også større buffere enn de som er yngre, og de mener at økonomien er god. Jo eldre en er, jo lavere er andelen med betalingsproblemer. Det er imidlertid ikke alle eldre som har mindre økonomiske krav enn yngre. Nyere tall over betalingsanmerkninger og inkassosaker viser at økningen i inkassokrav og betalingsanmerkninger er størst blant dem som er 66 år og eldre sammenlignet med de andre aldersgruppene. Dette kan tyde på at en mentalitetsendring er i ferd med å nedfelle seg hos de eldre, og kan forsterkes etter som nye generasjoner eldre kommer til.</p>		
<p>Stikkord</p> <p>Pensjonisttilværelse, forventning til pensjon, syn på økonomi, betalingsproblemer</p>		

Økonomi og livsfase

Med spesiell vekt på de eldre. SIFO-survey 2013

av

Randi Lavik, Lisbet Berg, Ragnhild Brusdal

2014

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
postboks 4682 Nydalen, 0405 Oslo

Forord

Dette notatet er basert på prosjektet «Eldreøkonomi» som er en del av SIFO-surveyen 2013. Prosjektet har tatt sikte på å kartlegge de elders økonomiske situasjon på bred basis, og vurdere den økonomiske risikoen som ulike grupper av eldre er utsatt for. Det kartlegges økonomien til pensjonister, hvordan de vurderer den, og blant dem som ikke er pensjonister spør vi om forventninger til pensjonisttilværelsen. Gjennom SIFO-surveyen kartlegges også forhold som inntekt, ulike typer av gjeld og bruk av finansielle produkter, som eksempel bolig-gjeld, rammelån, forbruksgjeld, kredittkortgjeld, billån, etc.

Kapittel 1 er utarbeidet av Ragnhild Brusdal. Dette presenterer litteratur og problemstillinger om de eldre. Kapittel 2 er utarbeidet av Lisbet Berg og handler om sparing og forventninger til pensjonisttilværelsen blant dem som ikke er blitt pensjonister ennå, samt pensjonistenes økonomi og oppfatning av egen økonomi. Kapittel 3 er utarbeidet av Randi Lavik som også har vært prosjektleder. Dette kapitlet handler om de eldres økonomi sammenlignet med de yngre, samt hvilke typer gjeld man har i de ulike livsfasene, og hvilke økonomiske ressurser man har i de ulike livsfasene.

Innhold

Forord.....	5
Innhold	7
Sammendrag.....	9
1 Innledning	13
1.1 Livsfase og økonomi	13
1.2 Forbruk og markeder.....	14
1.3 Livsløp, generasjon og forbruk	15
1.4 Problemstillinger	16
1.5 Metode	17
2 Sparing til pensjonisttiden	19
2.1 Innledning:	19
2.2 Metodediskusjon i tilknytning til enkelte variable i dette kapittelet	20
2.2.1 Behandling av 'vet ikke' og ubesvart.....	21
2.2.2 Aldersvariabelen	22
2.2.3 Økonomi-variablene.....	24
2.2.4 Sparetiltak-variablene.....	24
2.3 Resultater	25
2.3.1 Husholdets økonomi og forventet/reell pensjonistøkonomi.....	25
2.3.2 Kjønn.....	28
2.3.3 Utdanningsnivå	29
2.3.4 Sivilstand.....	30
2.3.5 Økonomisk sårbare forbrukere.....	31
2.3.6 Hvordan spares det til pensjonisttiden?.....	32
2.3.7 Er eldre mer økonomiske enn de yngre?.....	34
2.3.8 Hva påvirker pensjonistøkonomien?.....	36
2.4 Konklusjon	38
3 Eldre og økonomi.....	41
3.1 Innledning	41
3.2 Inntekt og lån.....	42
3.2.1 Inntekt	42
3.2.2 Boliggjeld.....	43
3.2.3 Ulike typer lån.....	44
3.2.4 Antall lån.....	46
3.2.5 Hva er lånene brukt til?	47
3.3 Økonomi og alder.....	49
3.3.1 Betalingsproblemer	49
3.3.2 Hvordan vil du beskrive økonomien i husholdet ditt?	50
3.3.3 Har du penger i bakhånd?.....	50
3.4 Oppsummering.....	51
Litteratur.....	53
Vedlegg 1	55
Vedlegg 2	79

Sammendrag

I første kapittel diskuteres generasjonseffekter og livssyklus-effekter. Spørsmålet er om forskjeller i aldersgrupper skyldes en generasjonseffekt, dvs. om eventuelle forskjeller skyldes at de eldre er vokst opp under helt andre forhold enn det de yngre er i dag. Eventuelle forskjeller kan også skyldes de ulike livsfaser man til enhver tid befinner seg i.

I et livssyklusperspektiv er respondentene inndelt i seks ulike aldersgrupper:

- **Unge voksne** 18- 30 år – en fase hvor man ennå ikke har etablert seg og hvor mange er under utdanning
- **Etableringsfasen** 31 – 40 år – i denne fasen etablerer de fleste seg med bolig og familie. Her blir det også store kostnader og store lån i forbindelse med etableringen.
- **Voksne** 41- 60 år – etableringen er tilbakelagt og de fleste når høye inntekter i denne perioden. Og tilbakebetalingen av lån starter.
- **De unge eldre** 61- 70 år – Mye av gjelden er betalt. Økonomien er gjennomgående god, noen vil arbeid andre vil være pensjonister. Dette er en periode hvor mange er friske og har god økonomi. De rike unge eldre har penger og utgjør en stor kjøpe-gruppe.
- **Pensjonister** 71- 80 år – Nå er det slutt på arbeidsinntekter og alle må nå leve på pensjon og det de har lagt opp i løpet av livet.
- **Gamle** 80 år + på dette alderstrinnet vil mange oppleve svekket helse og fysikk og også mange vil oppleve bortfall av ektefelle.

Analysene senere er basert på SIFO-surveyen 2013. Dette er en web-basert undersøkelse som omfatter et bruttoutvalg på 2002 respondenter. Undersøkelsen er gjennomført av TNS Gallup, våren 2013.

Kapittel 2 handler om hvordan spesielt pensjonistenes reelle økonomi er og hvilke forventninger de som ikke er pensjonister har til fremtidig pensjonisttilværelse. Et sentralt spørsmål er om eldre forbrukere er mer økonomisk enn de yngre. Sentrale uavhengige variabler er om bakgrunnsvariabler som alder, kjønn, utdanning, sivilstand og husholdsøkonomi har betydning for reell/forventet pensjonistøkonomi. Mellomliggende variabler er andre forklaringsvariabler som ulike måter å spare til pensjonist-tiden på, samt hvilke økonomiske orienteringer respondentene har.

Resultatene viser at det er lettere å prioritere nåtid og nær framtid enn å investere i fjern framtid. Nedbetaling av egen bolig er en viktig spareform til pensjonisttilværelsen, selv om ikke alle er bevisst på at det er de gjør.

Ellers viser resultatene at de som allerede er pensjonister rangerer sin pensjonistøkonomi bedre enn framtidens pensjonister. Dette skyldes neppe at vi aller kommer til å bli overrasket over hvor god pensjonistøkonomien vår blir, men skyldes heller en generasjonseffekt; eldre er signifikant flinkere til å tenke økonomisk i dagliglivet enn yngre. Samtidig stiller de sannsynligvis lavere krav til hva som er «god økonomi». Det kan synes som om hendelser og

forholdene slik de var under oppvekst og ungdomstid har større effekt enn senere hendelser. De som er pensjonister i dag vokste opp under krigen og like etter, da det var knapphet på det meste.

Ellers fant man færrest sårbare grupper i de eldste aldersgruppene. Det er heller blant de yngre gruppene man finner høyere andel sårbare. Sårbare grupper er definert som de som er bekymret for økonomien og som lever i hushold med dårlig råd.

I *kapittel 3* ser vi på økonomi og gjeld over livsløpet. Husholdsinntekten er høyest i aldersgruppene 41 til 60 år, for så å synke betraktelig i aldersgruppen 61 til 70 år, og enda mer i aldersgruppen 71 til 80 år. Aldersgruppen 61 til 70 år er de som er omtalt som «unge eldre» hvor noen er i arbeid mens andre er pensjonister. Neste gruppen er aldersgruppen 71 til 80 år og er «Pensjonister». Derfor har de lavere økonomi enn de «unge eldre». Likevel er gjennomsnittsinntekten til denne gruppen over 500.00 tusen kr i året, noe som ikke kan beskrives som dårlig.

Typer lån varierer over livsløpet. Aldersgruppen 31 til 40 år har gjennomsnittlig de høyeste boliglånene. Dette er i etableringsfasen. I aldersgruppen «de voksne» som er i alderen 41 til 60 år, synker boliglånene. Disse er i ferd med å nedbetale gjelden. I aldersgruppen «unge eldre» (61 til 70 år) og hos pensjonistene (71 til 80 år) er boliglånene redusert dramatisk. Disse har da nedbetalt boligen i stor grad, og verdien kan tenkes på som «sparing» i alderdommen.

Studielånet er svært livsfasebestemt; over 40 år er studielånet nedbetalt for de fleste. «Unge eldre» og pensjonister over 70 år har rimeligvis ikke studielån. De to eldste aldersgruppene har også mindre i billån enn de andre aldersgruppene. De behøver ikke ta opp billån, enten har de penger eller de kan låne med sikkerhet i bolig. Den eldste aldersgruppen har også lite kredittkortlån. Antall lån er også lavere hos de eldre.

De ulike lånene brukes til ulike ting. Boliglånet brukes i hovedsak til bolig, men også til oppussing og kjøp av bil. Det er de to eldste aldersgruppene som bruker boliglån også til reiser og/eller som ekstra buffer. Rammelånet brukes oftest til å pusse opp bolig/hytte og til kjøp av bil, men også mange bruker det som en ekstra buffer. Kredittkortlånet brukes til forbruk, reise og som ekstra buffer. Pensjonistene bruker i mindre grad kredittkortlån til forbruk. Pensjonistene bruker i liten grad kredittkortlån til forbruk sammenlignet med de andre aldersgruppene. Forbrukslånet brukes først og fremst til forbruksvarer, men også til oppussing og reiser.

Jo eldre man er, jo mindre betalingsproblemer har man. Nyere tall viser imidlertid at økning i betalingsanmerkninger og inkassosaker er størst blant dem som er 66 år og eldre enn de andre aldersgruppene. Dette kan tyde på en mentalitetsendring er i ferd med å utvikles blant de eldre. Dette kan forsterkes fremover ettersom yngre som er godt vant kommer inn i de eldres rekker. Men fortsatt er andelen betalingsproblemer svært lav i den eldre befolkningen.

Blant de «unge eldre» og pensjonistene svarer 63 prosent at økonomien er veldig god eller god, på samme nivå som de i alderen 51 til 60 år. Det er samme grupper som også sier de har penger i bakhånd. Vel 80 prosent blant de i alderen 61 til 80 år sier de har mer enn en månedslønn i bakhånd. Sammenlignet med dem som er 60 år og under, synes det ikke som om hverken de «unge eldre» eller pensjonistene har noen dårlig økonomi. Selv om de har lavere inntekt enn de øvrige aldersgruppene med unntak av de yngste er ikke deres oppfatning at økonomien er dårlig. Delvis kan også dette skyldes at de har en langt mindre gjeldsbelastning enn yngre.

Til slutt må vi nevne at vi i dette notatet har fokusert på de «unge eldre» og pensjonistene i alderen 71 til 80 år. Hvis vi hadde sett nærmere på de «gamle», de som er over 80 år, kunne resultatene blitt annerledes. De som er eldre enn 80 år vil bestå av en del minstepensjonister.

Dessuten vil helsen til disse være dårligere enn de som er yngre. De vil også kunne oppleve områder de ikke behersker like godt som dem som er yngre. For å kunne studere de gamle vil ikke web-survey være en egnet metode. Da måtte man gå mer kvalitativt til verks.

1 Innledning

1.1 Livsfase og økonomi

Vi står overfor en demografisk utvikling i Norge som fører til at vi får stadig flere eldre. Levealderen har økt betraktelig og mange av de eldste bor alene og må ta hånd om sitt eget forbruk og sin egen økonomi. Befolkningen i et samfunn skiftes ut kontinuerlig og den enkelte vil bevege seg gjennom de ulike alderskategoriene. I de følgende to kapitler skal vi se nærmere på hvordan folk forbereder seg til pensjonsalderen, og hvilke forventninger de har til sin egen økonomi som pensjonist og hva de gjør. I dette kapitlet ser vi også på økonomien til de som allerede er pensjonister og sammenligner med de som skal bli pensjonister. I tredje kapittel ser vi på den enkeltes økonomi i et livsløpsperspektiv. Det vil si hva de har av inntekter og gjeld, og hva lånene er brukt til og hvor robust de oppfatter at økonomien er.

Vi anlegger et livsløpsperspektiv. Generasjoner og livsløp er betegnelser som brukes i dagliglivet. Generasjon i sosiologien dreier seg om generasjonene i familien og generasjonene i historien. *Familiegenerasjoner* refererer til foreldre og avkom, mellom foreldre og barn og besteforeldre og barnebarn. *Historisk generasjon* handler om personer som har felles historisk forankring fordi de var unge på samme tid. Dette er også betegnet som kohorter.

Livsløp dreier seg om hvordan livets gang blir strukturert. Når de ulike fasene vil inntreffe og lengden på dem vil igjen variere mellom ulike kohorter og mellom ulike grupper i samfunnet (Elder 1974). Det vil likevel være mulig å snakke om den dominerende livsløpsorganisering i ulike historiske perioder, f.eks. gjennom alder på førstefødte. Det er også ulike forestillinger om livsløpet i de forskjellige kohorter, hva man regner med at de ulike fasene i livet vil inneholde. Utdanning og yrke vil variere med kohort (Frønes og Brusdal 2003). Utdanningsnivået har økt og yrkene går i større grad over fra primær og sekundær yrker til service.

I generasjonsteoriene er ungdomstiden forstått som den formende periode i livsløpet. Mannheim (1952) beskriver barndommen som en periode da barn formes av sitt samfunns kultur og verdier. Ungdomstiden forsto han som en periode formet av eksistensiell konfrontasjon med samfunnet. Ut i fra hans teorier vil de verdier og forståelsesformer som de unge erverver seg i ungdomstiden i stor grad følge dem gjennom livet. Mange forklarer sosial endring ved kohort-effekter (Inglehart 1977).

Fasene i livsløpet er ikke konstant. I den senere tid har to nye faser kommet til (Frønes og Brusdal 2000). Utdanningssamfunnet gjorde at etableringen med familie og barn ble utsatt og ung voksen fasen oppsto som en tid med utdanning og selvrealisering. Først når man er tretti år vil det for mange være aktuelt å etablere seg med familie. Den andre nye fasen i livsløpsrevolusjonen er blitt kalt «de unge eldre». Denne har sin forankring i en økende livslengde, en sunnere befolkning, høyere utdanning og en eldre generasjon som er mer velstående. Dette er en generasjon med høyt forbruk og en aktiv fase med vekt på opplevelser og selvrealisering. Blant de «ordentlig eldre» - de gamle - vil vi imidlertid oppleve både fysiske og psykiske problemer som igjen vil virke inn på deres forbruk. Levealderen i Norge er høy. SSB melder at det i 2012 var 345 hundreåringer i landet. Dette var en økning på 19 prosent fra året

før. Folk lever lengre. Det store spørsmålet er hvordan disse ekstra årene er og blir. Prisen er for mange sterkt nedsatt funksjonsevne.

Hagestad (2003) skriver at det tegner seg svært ulike bilder for kvinner og menn. Til tross for at kvinner lever lengre har eldre kvinner flere kroniske lidelser. En annen viktig forskjell er at kvinner og menn ender sine liv i svært ulike sosiale kontekster. De fleste eldre menn har en partner i live, de fleste gamle kvinner er alene. I aldersgruppen mellom 70 og 80 år er sju av ti norske menn gift, mens tallet på kvinnesiden er fire av ti.

Det kan imidlertid være nyttig ikke å behandle alle over 60 år som eldre. Hansen og Slagvold (2009) finner at de fleste er fornøyd med livet og opplever tilfredshet på ulike livsområder frem til det er rundt 80 år. Det kan derfor være fruktbart å skille mellom eldre og gamle. For de gamle vil trolig kompetansen være dårligere på grunn av redusert fysikk både når det gjelder bevegelse og syn samt i mestring av ny teknologi.

I det følgende vil vi se på husholdsøkonomien og forberedelsene til pensjonisttilværelsen i et livsløpsperspektiv. I analysen har vi inndelt våre respondenter i seks ulike aldersgrupper:

- **Unge voksne** 18- 30 år – en fase hvor man ennå ikke har etablert seg og hvor mange er under utdanning
- **Etableringsfasen** 31 – 40 år – i denne fasen etablerer de fleste seg med bolig og familie. Her blir det også store kostnader og store lån i forbindelse med etableringen.
- **Voksne** 41- 60 år – etableringen er tilbakelagt og de fleste når høye inntekter i denne perioden. Og tilbakebetalingen av lån starter.
- **De unge eldre** 61- 70 år – Mye av gjelden er betalt. Økonomien er gjennomgående god, noen vil arbeid andre vil være pensjonister. Dette er en periode hvor mange er friske og har god økonomi. De rike unge eldre har penger og utgjør en stor kjøpgruppe. De yngste i denne gruppen er født i 1952 og de eldste i 1943. Mange av disse tilhørte dermed 68-generasjonen.
- **Pensjonister** 71- 80 år – Nå er det slutt på arbeidsinntekter og alle må nå leve på pensjon og det de har lagt opp i løpet av livet. Denne gruppen ble født under eller før siste verdenskrig.
- **Gamle** 80 år + på dette alderstrinnet vil mange oppleve svekket helse og fysikk og også mange vil oppleve bortfall av ektefelle.

1.2 Forbruk og markeder

Verden er i stadig endring og dette gjelder også markedene og butikkstrukturen. Nærbutikker legges ned og kjøpesentre etableres. Banken er ikke lenger så fysisk tilgjengelig, og det meste av finansielle operasjoner vil foregå på nett. Dette er særlig problematisk for de gamle. Slette-meås (2007) beskriver hvordan forbrukere blir egne saksbehandlere i informasjonssamfunnet og hvordan dette tvinger forbrukerne over på den digitale plattformen. Dette er også særlig problematisk for de gamle.

Det er en klar tendens til at jo eldre man blir, desto lavere er den egenvurderte mestringen av digitale kompetanseområder knyttet til forbruk og finansielle tjenester. For netthandel, programvarenedlasting og prissammenlikning er forskjellen markant mellom de øvre og nedre aldersgruppene Slette-meås (2009).

Også varene og tjenestene har blitt mer komplekse. Forbrukerne erfarer at markedene i dag er så komplekse og har så store forskjeller i krav til kompetanse at de færreste klarer å holde seg godt orientert på alle områder. I dagens forbrukersamfunn tas det mange ureflekterte valg. Ulike grupper av forbrukere har derfor ulike kompetanseprofiler. Det skilles mellom: *finansiell forbrukerkompetanse*, *teknologisk forbrukerkompetanse*, *miljøetisk forbrukerkompetanse*

og *dagligvare kompetanse*. Bortsett fra på teknologiområdet ser det ut til at det er de eldre som mestrer forbrukerkompetansen best. Dette skyldes enten at man blir bedre forbruker med årene, eller at eldre forbrukerne har levd i en tid da både kjøpekraften og vareomfanget var mindre. De har kanskje tatt med seg en mer kritisk reflektert holdning til forbruk enn yngre generasjoner, som har vokst opp i et forbrukersamfunn med helt andre rammebetingelser (Berg 2009, Berg og Cornitzka 2011). Med en annen tilnærming finner imidlertid Berg (2008) at eldre har mindre kompetanse omkring bank- og låneforhold. Forklaringen er trolig fordi disse i mindre grad har lån.

Ulike generasjoner vil ikke bare ha ulik økonomiske ressurser til å operere på de ulike markedene, de vil også ha ulik tilnærming og forventes å ha kompetanse når det gjelder de ulike markedene og de ulike forbruksvarene. I tillegg vil ulike generasjoner ha ulik innstilling til forbruk og sparing.

1.3 Livsløp, generasjon og forbruk

Forbrukerkompetanse og forbrukeres evne til å håndtere sine finanser er både et resultat av egen evne og alder, men også hvordan man forholder seg til forbruk er også påvirket av tiden man har vokset opp i. Særlig blir de som vokste opp under krigen fremhevet som en sparsommelig generasjon. Her spiller både historiske generasjoner og livsløp inn. Når samfunnet er i rask endring blir de eldre innvandrere i tid, sa Margareth Mead (1970). Her må de gamle lære av de unge. Dette i motsetning til de mer tradisjonelle samfunn hvor det var de eldre som hadde kunnskapen.

Også som forbruker og økonomisk aktør vil man inngå i ulike faser gjennom livsløpet. Hvilken livsfase man tilhører har betydning for hva man trenger og det er derfor rimelig å tenke seg at forbrukere i ulike livsfaser har ulike behov, ressurser, preferanser og forbrukerkompetanse. Blir man en mer bevisst og fornuftig forbruker med årene? Hvordan takler de eldste forbrukerne de nye markedene for TV-tjenester, bredbånd, rettferdig handel og mat?

Også forbruket og behovene for forbruksvarer vil endre seg gjennom livsløpet. Nyere data viser at de eldre sparer mer enn forventet. Spareraten gjør et hopp for hushold i 50- og 60 årene. Dette skyldes hovedsakelig at mange har nedbetalt lånene sine. Halvorsen (2003) skriver at det er påfallende hvordan sparetilbøyeligheten stiger over livsløpet og er spesiell høy for de aller eldste i utvalget. En forklaring på dette er en kombinasjon av forsiktighet og arvemotiv. Folk vil sikre seg mot uforutsette utgifter og de vil etterlate seg arv til neste generasjon. I spørreundersøkelsen til NOVA/Gallup 2001 oppgir over 30 prosent det å sikre seg mot uforutsette hendelser eller utgifter som et viktig motiv for sparing, og motivet får sterkere oppslutning blant de over 65 år. Svært få i undersøkelsen oppgir at de sparer til alderdommen (7 prosent) mens 16 prosent svarer at de sparer med tanke på arv (Halvorsen 2003).

Man lærer så lenge man lever, heter det. Bortsett fra for telepriser, der både de yngste og de eldste oftest sier de holder seg godt orientert, går alle de signifikante resultatene i retning av å støtte dette ordtaket og viser at de eldste som gruppe holder seg best orientert (Berg 2009). Dette gjelder for bankrenter, forsikringspriser, miljøvennlig forbruk, telepriser, og strømpriser. På de nye markedene for bredbånd, TV-tjenester, økologisk mat og rettferdig handel produkter, er det i utgangspunktet forholdsvis få som sier de holder seg godt orientert, og forskjellene er ikke signifikante etter alder. En kvalitativ undersøkelse (Berg 2013) viser imidlertid at de eldste (de over 80 år) har problemer med sitt forbruk der hvor ny teknologi kreves slik, som f.eks. reiser. Her må de eldre stole på hjelp fra den yngre generasjon.

En engelsk studie (Lyon et al 2002) ser på eldre og deres behov for forbrukerutdanning. Av interesse her er at de såkalte vulnerable eller sårbare forbrukere har andre relasjoner til samfunnet enn andre. De har problemer med syn, hørsel og bevegelighet. Videre har noen pro-

blemer med endringer i varene som f.eks. at de kun finnes i store enheter. Eldre hadde også problemer med merking av varene og standarden på matvarene og de hadde problemer med å finne ut hva som er det beste kjøp og de visste lite om produktsikkerhet.

Men ulike generasjoner har også sine ulike historier og det er tenkelig at man finner en sterk generasjonseffekt i forholdet til forbruk. Eldre som har opplevd krig og rasjonering vil være mer nøysomme og sparsommelige enn yngre som har vokst opp i velstand og overflod. Eldre fremstår som mer miljøvennlige, ikke fordi de nødvendigvis tenker på miljø, men fordi de har vokst opp i trangere tider og har lært seg å utnytte knappe ressurser, noe som resulterer i et mindre miljøskadelig forbruk (Lavik 1997). Dette vil i så fall være en generasjonseffekt snarere enn en livsykluseffekt.

Eventuelle aldersforskjeller behøver ikke (bare) skyldes at forbrukerne er i ulike livsfaser eller at man tilegner seg mer forbrukerkompetanse med årene. Når de eldre forbrukerne rapporterer om mer forbrukerkompetanse (se Berg 2013) kan dette også skyldes generasjonsforskjeller. Det er for eksempel godt mulig at det å vokse opp under- og like etter krigen, med rasjoneringer og nøysomhet, gjør at de eldre nærmer seg markedene på en helt annen måte enn yngre generasjoner. Ikke fordi de har tilegnet seg mer forbrukerkompetanse med årene, men fordi de hele tiden har hatt en mer forsiktig og kritisk holdning til forbruk.

Mange eldre har opplevd en stor endring av verden og nye markeder og nye måter å anskaffe seg varer og tjenester på, gjør at deres kompetanse ikke er «up to date». Også fysiske plager som redusert førlighet og redusert syn og hørsel vil bidra til at de aller eldste kan ha problemer på nye markeder og ved anskaffelser av nye, men nødvendige produkter. Berg (2013) finner at å kjøpe tv for de eldre ser ut til å gå greit nok, mens det å installere TV'en byr på større problemer. På teknologifronten må mange søke hjelp av egne barn eller ungdommer de kjenner.

1.4 Problemstillinger

Alle som lever lenge vil gjennomgå et livsløp med ulike faser og ulike behov. Livsløpshypotesen går ut på at folk ønsker et noenlunde jevnt forbruk over livsløpet. Derfor vil mange unge låne mot fremtidige inntekter. Middeldrende som har fått bedre råd vil bruke den overskytende inntekten til å betale tilbake lån og deler av denne inntekten vil de spare til pensjonstilværelsen. De eldste vil da tære på de oppsparte midlene for å opprettholde et rimelig forbruksnivå.

I de følgende kapitler skal vi se nærmere på økonomien i et livsløpsperspektiv, hva man har av inntekt og gjeld i de ulike aldersfasene. Også hvor solid økonomien er. Alle som lever lenge blir også pensjonister. De fleste ser for seg å bli pensjonist når de er 67 år. Folk planlegger å bruke en del oppsparte midler som pensjonist, men det er like mange som vil fortsette å spare. Kvinner fortsetter å spare mer mens de er pensjonister enn det menn gjør (Schjøll og Alfsnes 2013). Det er mange måter å sikre at økonomien blir trygg i en slik tilværelse og vi skal se nærmere på ulike forberedelser og oppfatninger om de økonomiske sidene ved det å være pensjonist.

Det kan være viktig å skille mellom kvinner og menn når man studer økonomisk atferd og planlegging. Dette kan være problematisk fordi mye av dataene er på husholdsnivå. Tradisjonelt er det mennene som tar seg av finansene i et hushold. Dette skulle tilsi at de har større kompetanse og erfaring. Når kvinner blir enker kan dette skape alvorlige problemer. I Hansen et al. kan vi lese på side 16 at det er et “consistent pattern across age groups and financial variables – that the financial circumstances of men are better (typical by about 20 %) than those of women”. Det er også en større andel av mennene som arbeider fulltid. Dette betyr at menn vil ha en høyere pensjon enn kvinner. Et annet forhold er at kvinner er ofte gift med

eldre menn. Gitt dette og at levealderen for kvinner er høyere enn for menn, vil vi oftere finne enker i de eldste aldersgruppene. Det kan derfor være hensiktsmessig å se spesielt på enslige kvinner i de eldste aldersgruppene (her må vi vel ta med både enker og enslige).

Et viktig spørsmål er om de eldre har det bra eller ikke. Mange eldre rapporterer stor tilfredshet, men at de eldre er så fornøyde behøver ikke nødvendigvis å skyldes at de har det så bra, men at de har lave forventninger. Det kan skyldes at de sammenligner seg med folk som har det verre, de bagatelliserer og idylliserer og overdriver sin tilfredshet mer enn yngre (Slagvold 1985). Dagens eldre og gamle vokste opp i større fattigdom og det er mulig at fremveksten i velstand gjør at de er mer fornøyde. Dagens unge blir ikke nødvendigvis like tilfredse når de blir eldre. Andre studier viser at tilfredsheten er svært stabil fordi den er relativt sterkt knyttet til arv og personlighetstrekk (Nes 2007). Andre har også påpekt at man bør være forsiktig i fortolkninger som bygger på subjektive mål (Ringén 1995).

1.5 Metode¹

Dette prosjektet tar sikte på å kartlegge de eldres økonomiske situasjon på bred basis, og vurdere den økonomiske risikoen som ulike grupper av eldre er utsatt for. Gjennom SIFO-surveyen kartlegges forhold som inntekt, inntektsreduksjon, ulike typer av gjeld og bruk av finansielle produkter, herunder forbruksgjeld, holdninger til gjeld og til arv.

Datainnsamlingen er i tilknytning til SIFO-surveyen 2013. Datainnsamlingen er web-basert, som TNS Gallup har stått for. 2002 personer svarte på undersøkelsen. Utvalget er trukket fra et aktivt panel på ca. 45 000 personer. Dette er personer som har sagt seg villig til å delta i slike undersøkelser. I tabellene som kommer senere er antallet respondenter ofte lavere enn 2002. Dette skyldes at en del spørsmål ikke er besvart, pluss at enkelte såkalte «utligger» er ekskludert fra analysen.

Web-undersøkelser er på samme måte som postenquete selvadministrerende undersøkelser. Man fyller inn svarene selv, og returnerer dem. Ved web-undersøkelser er forutsetningen at man har adgang til internett. I følge Gallup TNS sine opplysninger er det noen færre eldre enn yngre som hadde tilgang til internett i 2012. Frem til 59 år hadde over 95 prosent tilgang til internett. Ved 60 år og eldre synker det noe; 60 – 67 år har 88 prosent tilgang, mens 67 år og eldre har 69 prosent tilgang. Spørreskjema er i vedlegg 1.

I SIFO-surveyen var de eldre overrepresentert sammenlignet med tidligere undersøkelser. Hvis vi lar være å vekte får vi flere observasjoner i aldersgruppen 61 til 80 år. Dessuten hadde vi 2002 respondenter i en av SIFO-surveyen fra 2013, noe som gjør at vi har nok respondenter til å kunne analysere de eldres situasjon.

Selv om vi spesielt skal se på eldre, ønsker vi også å sammenligne med yngre aldersgrupper slik at vi får satt det inn i en kontekst. Vi har inndelt alder i 10-årsintervaller.

¹ Dette avsnittet er skrevet av Randi Lavik og Lisbet Berg

Tabell 1-1: Aldersfordeling, vektet og uvektet

	Vektet	Uvektet
	Prosent (N i parentes)	Prosent (N i parentes)
18 – 30 år	24 (488)	16 (320)
31 – 40 år	16 (317)	14 (284)
41 – 50 år	18 (350)	19 (370)
51 – 60 år	19 (372)	23 (451)
61 – 70 år	18 (361)	22 (439)
71 – 80 år	6 (114)	7 (140)
	100	100
	2002	2002

Selv om de eldre er overrepresentert, skal vi ikke se bort fra eldre med tilgang til internett og som er villig til å svare på slike undersøkelser kan være mer ressurssterk og reflektert enn de som ikke er med. Det kan derfor tenkes at vi ikke får et helt representativt bilde av de eldste befolkningsgruppene. Det er i tillegg vanskelig å få fatt i et tilstrekkelig antall unge. Dette kan være problematisk når resultatene skal tolkes.

2 Sparing til pensjonisttiden

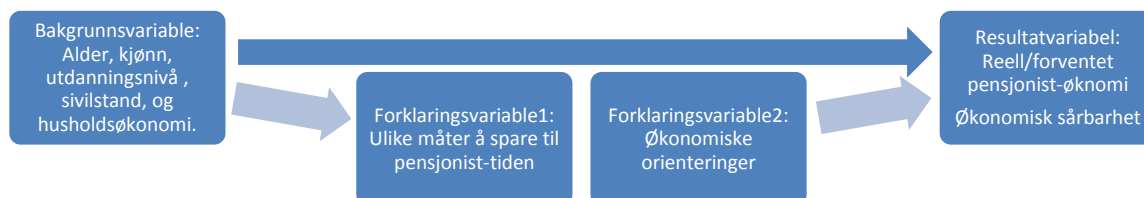
Av Lisbet Berg

2.1 Innledning:

Dette kapittelet handler om hvorvidt - og hvordan - folk forbereder seg økonomisk til pensjonisttiden. Hvilke sparetiltak ser ut til å være mest utbredt? Er det sammenheng mellom sparetiltak og forventet pensjonistøkonomi? Hvilke grupper har små forventninger til egen pensjonistøkonomi? I dette kapittelet ser vi også på økonomien til de som allerede *er* pensjonister, og sammenligner med de som skal *bli* pensjonister.

Vi antar at; ung og gammel, hushold med god råd og hushold med dårlig råd, kvinner og menn, de med høyere utdanning og de uten, de som lever enslig og de som lever i parforhold, vil vurdere sin egen pensjonistøkonomi forskjellig. Alder har naturligvis stor betydning for hvor relevant spørsmål knyttet opp mot pensjonistøkonomi er. Blant de yngre er det mer aktuelt å tenke investering i utdanning, karriere og familie enn å investere i en fjern pensjonisttid. Jo eldre man blir, jo mer påtrengende og aktuelt blir sannsynligvis sparetiltak knyttet til pensjonistøkonomien.

Vi prøver altså å danne oss et bilde av hvordan folk tenker rundt sin egen pensjonistøkonomi. Hvem er optimister, og hvem er pessimister? Påvirker egne sparetiltak reell og forventet pensjonistøkonomi? Vi ønsker også å undersøke betydningen av ulike økonomiske orienteringer. Ikke minst vil vi undersøke om vi finner støtte for en hypotese om at *eldre forbrukere er mer økonomiske enn de yngre*. Mer presist er antagelsen om at ulike økonomiske orienteringer kan være påvirket av en generasjonseffekt: Er eldre generasjoner – som vokste opp under og rett etter krigen i en hverdag som for de fleste var preget av vareknapphet, rasjonering og sparsommelighet - mer økonomisk bevisste enn yngre generasjoner – som har vokst opp i et Norge som blir stadig rikere og der det blir stadig enklere å realisere sine skiftende materialistiske ønsker?

Figur 2-1: Hva påvirker pensjonistøkonomien?

Modellen på forrige side viser hvordan vi nærmer oss feltet. I den avsluttende multivariate analysen vil vi undersøke hva som har størst effekt på pensjonistøkonomien, der vi trinnvis skiller mellom bakgrunnsvariable og forklaringsvariable. Innledningsvis vil vi undersøke om de uavhengige bakgrunnsvariablene alder, kjønn, utdanningsnivå og sivilstand har betydning for reell/forventet pensjonistøkonomi. Vi antar rimeligvis også at husholdets økonomi på

tidspunkt t_1 er det som har størst betydning for forventninger til individuell pensjonistøkonomi på tidspunkt t_2 . Men i første omgang undersøker vi hvordan både husholdsøkonomi, samt forventet og reell pensjonistøkonomi varierer etter de andre bakgrunnsvariablene. De mellomliggende variablene skiller mellom to sett av forklaringsvariable; ulike sparetiltak og ulike økonomiske orienteringer.

I det følgende vil vi først, ved hjelp av trivariat analyse der resultatene presenteres i figurer, undersøke om det er forskjeller i husholdsøkonomi og reell/forventet pensjonistøkonomi i ulike grupperinger og etter alder. Deretter estimeres en økonomisk sårbarhets indikator. Innen hvilke grupper er det flest økonomisk sårbare? Vi har to sett av variable vi antar påvirker pensjonistøkonomien; sparetiltak og økonomisk orientering. Avslutningsvis estimeres hele modellen gjennom en trinnvis lineær regresjonsmodell.

2.2 Metodediskusjon i tilknytning til enkelte variable i dette kapittelet

For å oppnå et mest mulig lands-representativt utvalg er det vanlig å vekte responderende utvalg etter alder, kjønn og geografi, selv om web-panel-utvalg i forkant normalt er stratifisert etter de samme kategoriene. Korrigerende vektning vil særlig få betydning når resultater basert på hele utvalg presenteres. Aldersvekten har ingen betydning når resultatene presenteres etter alder, slik det hovedsakelig gjøres i denne rapporten. I neste tabell vises prosentforskjeller mellom opprinnelige ikke-vektede resultat og vektete resultat (etter alder, kjønn og geografi) på sentrale variable:

Tabell 2-1: Ikke vektete resultater, med vektete (etter kjønn, alder og geografi) i parentes, for noen sentrale variable.

	Ikke vektet (vektet)	Utvalgsstørrelse (vektet i parentes)
Husholdets økonomi er veldig god	14 (13)	Hele utvalget N= 1992 (1990)
Husholdets økonomi er ganske god	42 (41)	
Husholdets økonomi er middels	37 (37)	
Husholdets økonomi er ganske dårlig	6 (7)	
Husholdets økonomi er veldig dårlig	1 (1)	
Vet ikke/ubesvart	<1 (<1)	
Mottar ikke alderspensjon	80 (84)	n=1593
Tar ut deler av alderspensjon	3 (2)	n= 51
Tar ut hele alderspensjon	18 (14)	n= 348
Er medlem i Folketrygden	84 (81)	Mottar ikke hel alderspensjon n= 1644 (1708)
Ikke medlem i Folketrygden	11 (12)	
Vet ikke	6 (7)	
Er medlem i Folketrygden	92 (92)	Tar ut hele alderspensjon n= 348 (282)
Ikke medlem i Folketrygden	6 (7)	
Vet ikke	2 (1)	

Som vist i tabell 2-1 er det små forskjeller på de vektete og de ikke-vektete resultatene. Av størrelsene (n) på under-utvalgene ser vi også at det særlig er de yngre som vektet opp. Dette er som forventet fordi de yngre i større grad enn eldre (på nett) ikke ønsker å besvare slike undersøkelser, i tillegg til at: Jo yngre man er, jo mindre aktuell er pensjonisttiden. Hovedproblemet i analysen er snarere at de yngre ikke er opptatt av, eller har tatt stilling til, pensjonsspørsmål, enn at de er underrepresentert. Vektingen innebærer også problemer grunnet 'missing values' i deler av datamatriksen.

I og med at det er relativt små variasjoner i resultater med og uten vekt, og at det er uheldig at utvalget av eldre tilsynelatende 'blir mindre' når det vektet, velger vi å holde oss til ikke-vektede resultater i denne rapporten.

2.2.1 Behandling av 'vet ikke' og ubesvart.

I gjennomsnittsberegninger og i multivariat regresjonsanalyse må man beslutte hvordan 'vet ikke', samt 'ubesvart' skal behandles. I noen tilfeller er det riktig å omkode til en midtkategori, i andre tilfeller til 'nei' og i atter andre tilfeller er det mest riktig å fjerne respondentens svar. To respondenter har ikke besvart spørsmål om hvordan de vurderer husholdets økonomi siste 12 mnd. De har i første omgang fått verdien 'vet ikke'. For bruk i regresjoner og gjennomsnittsberegninger er i andre omgang 'vet ikke' omkodet til midtverdien 'middels'. I neste tabell vises hvordan fordelingene på de avhengige variablene påvirkes av omkodning fra 'vet ikke' til skalaens midtkategori.

Tabell 2-2: Endringer i fordelinger på verdiskalaen etter om 'vet-ikke' og 'ubesvart' er omkodet til midtkategorien 'middels' på de avhengige variablene. Prosent. Ikke-vektede resultater.

	Husholdets økonomi siste år		Forventet økonomi som pensjonist		Reell økonomi som pensjonist	
	A	B	A	B	A	B
Svært god	14	14	3	3	12	12
Ganske god	42	42	27	27	44	44
Middels	37	37	49	58	40	40
Ganske dårlig	6	6	10	10	3	3
Svært dårlig	1	1	2	2	1	1
Vet ikke	1		8		0	
N=	1992	1992	1644	1644	348	348

A= opprinnelig variabel, B 'vet ikke' omkodet til 'Middels'

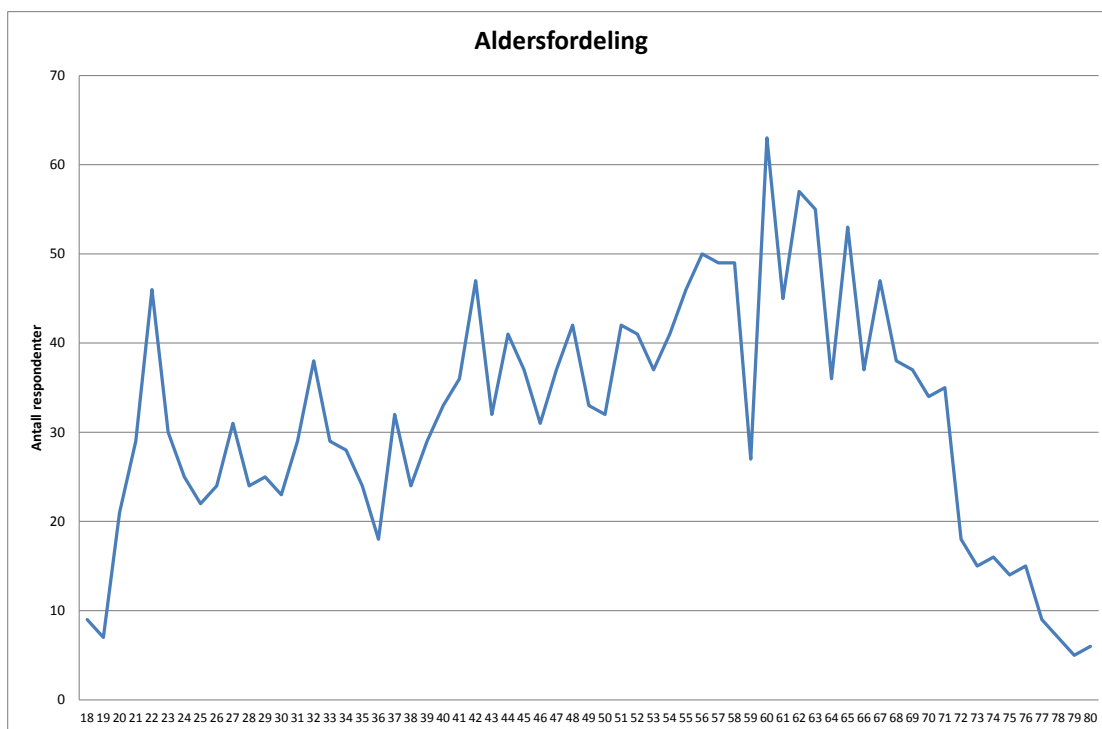
Som vist i tabell 2-2 gir omkodningen av verdien 'vet ikke' ubetydelig forskjell for variablene 'husholdets økonomi siste år' samt for pensjonistens vurdering av egen økonomi'. For 'forventet pensjonistøkonomi' øker andelen 'middels' med ni prosentpoeng. Men som vist gir det ingen forskjell når vi vurderer andel med forventet 'god' versus 'dårlig' økonomi.

Mange, særlig blant de yngste, har ikke besvart 'ja-nei' spørsmålene om pensjons sparetiltakene. Her tolkes ubesvart som at de *ikke* sparer til pensjon på nevnte måte, og inkluderer disse i utvalget, der analysen skiller mellom de som aktivt sier de sparer på en gitt måte =1, og de som enten svarer nei=0, vet ikke=0 eller unnlater å svare=0.

På spørsmålene om ulike økonomiske holdninger og orienteringer er det relativt få som ikke har krysset av på skalaen (1-5). I likhet med de avhengige variablene er 'ubesvart' først omgjort til 'vet ikke', for deretter å bli omkodet til midtkategorien (3).

2.2.2 Aldersvariabelen

Alder er den viktigste bakgrunnsvariabelen i denne rapporten, og det er derfor viktig å se hvordan det responderende utvalget fordeler seg etter alder:

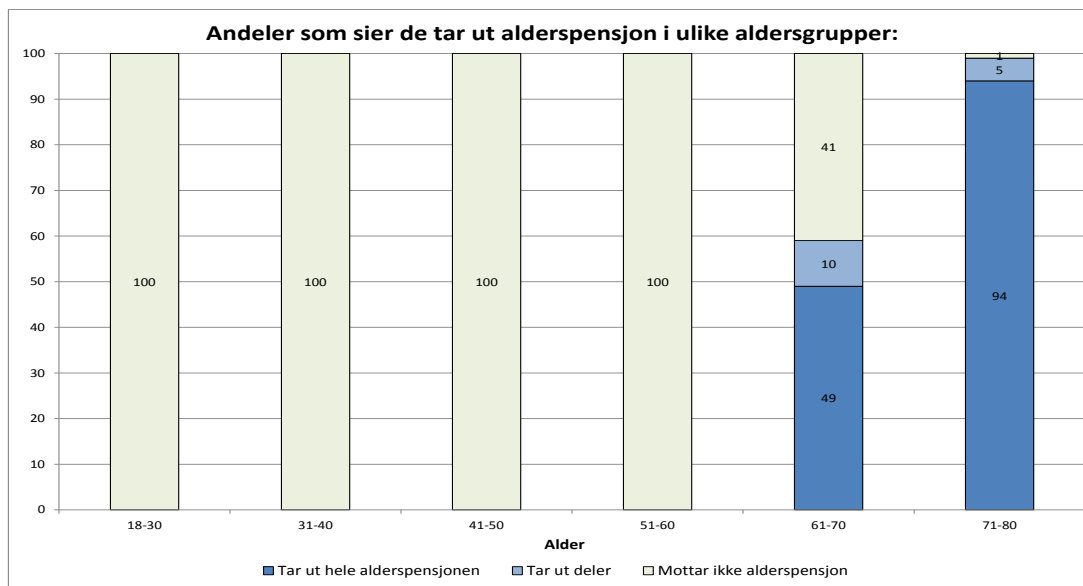
Figur 2-2: Antall respondenter etter alder (N=1992).

Som det framgår av figur 2-2, inneholder utvalget få respondenter i de yngste og eldste aldersgruppene. Dette betyr at resultatene for de eldste og de yngste blir usikre. Aldersgruppene mellom 40 og 70 er best dekket. I den følgende analysen opererer vi med alderskategorier som foruten aldersgruppen 18-30 inneholder ti årsklasser. I tillegg inndeles aldersgruppen 61-70 etter om de tar ut full pensjon eller ikke. Fordi det som vist i figur 2-2 er mange respondenter i dette aldersspennet, er dette uproblematisk. De to neste figurene viser andeler som tar ut alderspensjon etter alder. I figur 2-3 vises kun andeler som tar ut hele sin pensjon etter alder. I figur 2-4 vises andeler som tar ut hele alderspensjonen, som tar ut noe, og de som ikke tar ut alderspensjon, fordelt etter tiårige kohorter²:

Figur 2-3: Andeler som tar ut full pensjon etter alder. Prosent. (N=1992)

² En alderskohort kan defineres som en gruppe mennesker som har det til felles at de er født i samme tidsperiode.

Figur 2-4: Andeler som tar ut alderspensjon i ulike aldersgrupper. Prosent. (N=1992. Fordelt på aldersgrupper n= 316, 284, 368, 445, 439, 140)

I den følgende analysen skilles det mellom på den ene siden de som tar ut hele alderspensjonen og på den andre siden de som ikke mottar, eller bare tar ut deler av alderspensjonen. I de neste figurene betyr dette bare at aldersgruppene fram til 60 år vurderer sin framtidige pensjon, mens aldersgruppen over 70 vurderer sin reelle pensjon (vi viser ikke resultater for de over 70 som bare tar ut noe eller overhodet ikke tar ut pensjon fordi de utgjør en for liten gruppe). I den nest eldste alderskategorien 61-70, er det imidlertid omtrent 50:50 som er henholdsvis fulltidspensjonister versus ikke mottar/kun mottar noe pensjon. For denne aldersgruppen vil det derfor vises to resultater: de som mottar og de som ikke mottar full pensjon.

2.2.3 Økonomi-variablene

Økonomivariablene 'husholdets økonomi' og (individuell) 'pensjonist økonomi' måles subjektivt på en fem trinns skala (se tabell 2-2). Målemetoden innebærer et subjektivt skjønn som ikke behøver stemme overens med reelle inntekter og formuer. Skalaene er generelle og grove, de skiller mellom; svært dårlig, dårlig, middels, ganske dårlig, svært dårlig økonomi. Vi tror slike omtrentlige mål gir et mindre presist, men likevel et valid bilde av respondentenes subjektive økonomiske situasjon. Bruk av selvrapportert inntekt/formue – som innebærer glemselsfeil, sosial desirability-feil, samt store andeler ubesvart, gir også målefeil. Og fordi husholdøkonomi er mer enn inntekt og formue, gir heller ikke inntekt/formue presise mål.

En slik subjektiv vurdering av økonomien avhenger heller ikke bare av inntekter og utgifter, men i stor grad også av husholdets og den enkeltes evne til å 'forvalte sitt pund'. Og ikke minst, hva den enkelte regner for 'god økonomi'. Økonomi-variablene er altså grove og sammensatte. Dette innebærer at det kan være vanskelig å få frem forskjeller i materialet. Og resultatene kan ha ulike tolkninger. Dette medfører sannsynligvis stor fare for å underestimere betydningen av hva som har betydning for pensjonistøkonomien.

2.2.4 Sparetiltak-variablene

Det er i hovedsak to måter å stille sparetiltak spørsmålene. Enten gjennom åpne spørsmål der respondentene selv må huske å resonere seg fram til hvordan de sparer til pensjonisttiden, eller gjennom at respondentene krysser av for oppgitte sparetiltak de deltar i. Fordi mange ikke er spesielt reflekterte i forhold til pensjonistsparing, valgte vi sistnevnte spørremetodikk. Av resultatene framgår da også at mange – særlig blant de unge - for eksempel ikke er klar over at de er medlem av Folketrygden. Vi har med kategorien 'sparer gjennom investering i

egen bolig'. Dette alternativet hadde mange kanskje ikke nevnt, selv om det har stor betydning for økonomien om en pensjonist eier sin egen bolig eller ikke.

2.3 Resultater

2.3.1 Husholdets økonomi og forventet/reell pensjonistøkonomi.

I sin web-studie blant folk i alderen 40-65 år om folks kunnskap og holdninger til pensjons-sparing finner Schjøll og Alfnes (2013) at mange opplever stor usikkerhet om hvor mye de vil få i pensjon. I SIFO-surveyen har vi stilt et enkelt, omtrentlig spørsmål for å måle respondentenes forhold til framtidig pensjonistøkonomi: Vet du hvor mye – omtrent – du vil ha å leve for pr. måned når du blir pensjonist?

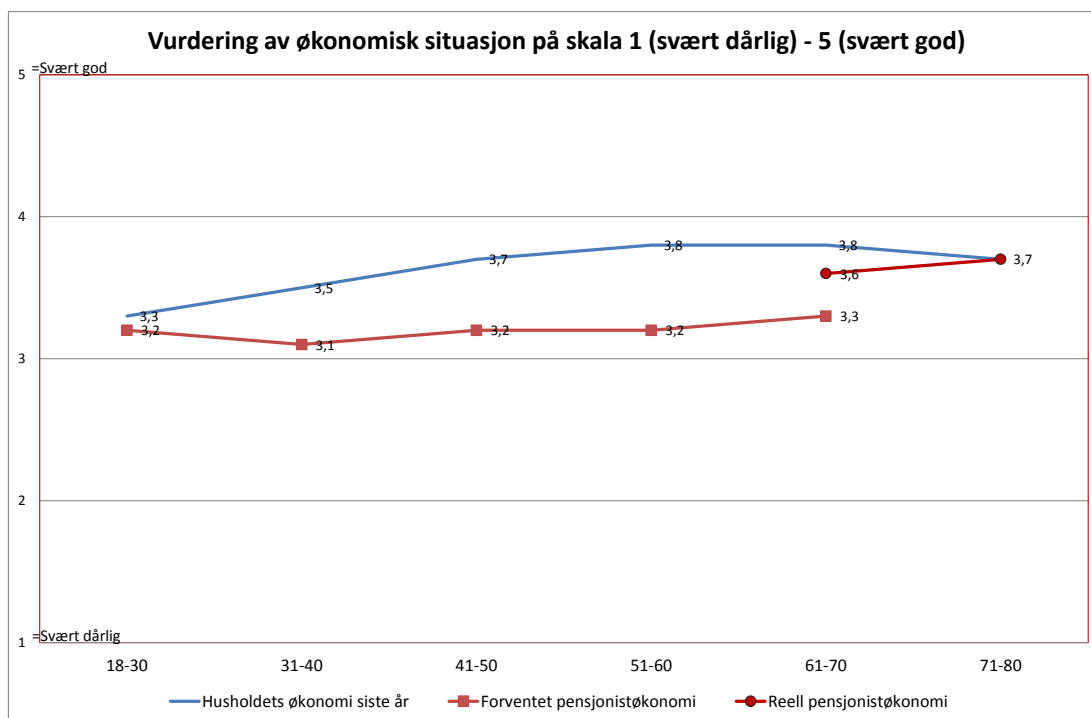
Tabell 2-3: Kunnskap om framtidig pensjonistøkonomi. (N=1644)

	Alderskohorter					Tot
	18-30	31-40	41-50	51-60	61-70*	
Ja	4	9	16	31	49	22
Usikker	27	31	35	41	39	35
Nei	68	61	50	27	12	44
Sum	99	101	101	99	100	101

*som ikke tar ut full alderspensjon.

Ikke uventet er det flere som har et inntrykk av hvordan pensjonistøkonomien kommer til å bli jo nærmere pensjonsalder man kommer. Resultatene i tabellen over underbygger at respondentenes vurderinger av sin framtidige pensjonistøkonomi må bli svært omtrentlig. Det er naturligvis også slik at det er umulig for de yngste kohortene å vite hvor mye de vil ha å leve for om en førti års tid eller så. Framtidige pensjonisters vurderinger er med andre ord svært hypotetiske, og i følge tabell 2-3 særlig for de under femti. Dette har vi tatt hensyn til i spørsmålsformuleringene når respondentene skal vurdere sin økonomi.

I det følgende skal vi vise hvordan ulike grupper i vårt datamateriale vurderer sin husholds økonomi sammenliknet med hvordan de vurderer sin framtidige pensjonistøkonomi. Før vi sammenlikner undergrupper, skal vi vise hvordan våre kohorter vurderer husholdsøkonomi og framtidig (individuell) pensjonistøkonomi målt på en enkel femtrinnskala der 1 tilsvarer 'veldig dårlig' 2 'dårlig' 3 'middels' mens 4 tilsvarer 'god' og 5 'veldig god økonomi'. Varierer dette over livsløpet? Og er det slik at de som tar ut full pensjon i aldersgruppen 61-70 har dårligere eller bedre reell pensjonistøkonomi enn pensjonistvurderingene til de som ikke tar ut full pensjon? Er det bare alder som betyr noe for når man tar ut pensjon, eller kan vi se tegn til at de som forventer god pensjon oftere tar ut tidlig pensjon? Eller er tendensen motsatt; altså at de som venter med å ta ut pensjon, vil spare opp mer, og dermed forventer mer pensjon enn de som tar ut tidligpensjon?

Figur 2-5: Husholdets økonomi og forventet/reell pensjonistøkonomi i ulike aldersgrupper. Gjennomsnitt. (N=1992)

Først er det interessant å merke seg at økonomi-vurderingene i alle alderskategoriene i gjennomsnitt ligger godt over 'middels' som tilsvarende 3 på Y-aksen, både når det gjelder husholdets økonomi i dag, framtidig pensjonistøkonomi, og reell pensjonistøkonomi. Med andre ord, det gjennomsnittlige husholdet i Norge mener de har tilnærmet 'god økonomi'. Rimeligvis vurderes husholdets økonomi siste år som bedre enn forventet pensjonistøkonomi, bortsett fra i den siste alderskategorien, der både husholdsøkonomi og individuell pensjonistøkonomi måles i nåtid (for alle). Forskjellene etter alder i forventet pensjon er kanskje forbausende like når vi vet at de yngste kohortene ikke kan vite hva de vil få i pensjon om en tretti-førti år. Hovedbildet er likevel at forventningene til pensjonistøkonomien øker svakt med alder parallelt med husholdets økonomi. Når vi ser på aldersgruppenes vurdering av husholdets økonomi, viser kurven lignende (men langt svakere) tendenser til det vi ser i mer presis aldersrelatert inntektsutviklingsstatistikk: Husholdets økonomi øker fram til 50 årsalderen, flater så ut og synker noe for siste alderskategori. I vurdering av husholdets økonomi er det mer enn inntekt som spiller inn. For eksempel reduseres gjeldsbelastninger og utgifter til barn over livsløpet. Den grove, subjektive målemetoden bidrar sannsynligvis til at forskjellene blir mindre uttalt.

Det er påfallende at de som *er* pensjonister vurderer sin økonomi som langt bedre enn det tidligere årskull *forventer* av sin framtidige pensjonistøkonomi. Er det slik at bildet som vanligvis presenteres av pensjonisttilværelsen er mer pessimistisk enn virkeligheten, og at dette bidrar til at folk nedjusterer sine forventninger? Betyr dette at mange vil bli svært positivt overrasket over hvor god økonomi de får som pensjonister? Dette kan vi sjekke i vårt data-materiale. De som tok ut full alderspensjon på survey-tidspunktet fikk spørsmålet: Er økonomien din som pensjonist bedre eller dårligere enn du hadde forventet?

Tabell 2-4: Var pensjonistøkonomien som forventet? Prosent. (N=348)

Alder	Vurdering reell pensjonist økonomi				Sum
	Bedre enn forventet	Som Forventet	Dårligere enn forventet	Vet ikke	
61-70*	20	65	14	1	100
71-80	20	69	11	1	101
Tot.	20	66	13	1	100

*Som tar ut full alderspensjon.

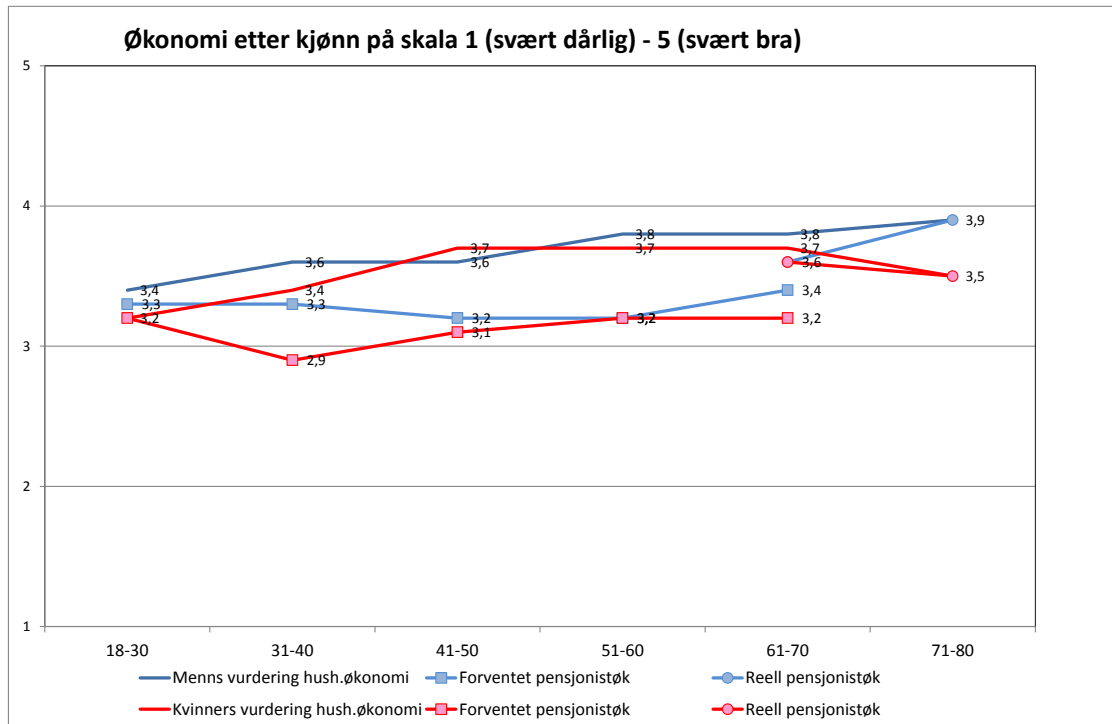
De fleste av våre pensjonister, to av tre, vurderer sin pensjonistøkonomi 'som forventet'. Tyve prosent sier de er positivt overrasket, mens tretten prosent sier økonomien er dårligere enn forventet. Dersom det kun er alder som ligger til grunn for når man tar ut pensjon, skulle man derfor ikke fått så stor forskjell i forventet og reell pensjonistøkonomi i aldersgruppen 61 – 70 år.

Hva skyldes så dette spriket? Betyr dette at de som kan forvente en 'god nok' pensjon i større grad enn andre tar ut tidlig pensjon? Etter den nye pensjonsreformen skal det lønne seg å stå lenger i yrkeslivet. Motivasjon knyttet til at *mer er bedre* skulle få flere til å velge yrkeslivet også etter 62 år. Kan spriket mellom tidlig pensjonister og de som fortsatt står i yrkeslivet skyldes at mange velger tidligpensjon fordi de vurderer sin pensjonistøkonomi som *bra nok*? Er det altså slik at *nok er bra nok* trumfer *mer er bedre*? Altså at mange tar ut pensjon når økonomien tåler det? Kan slike mekanismer spores i dette materialet? Er det ulike mekanismer eller motiver som preger tidspunkt for pensjonering i ulike grupperinger?

Hvis vi sammenlikner de to eldste gruppene, ser vi også at når alle er blitt pensjonister (71-80), er vurderingen av pensjonistøkonomien enda litt bedre enn når halvparten var alderspensjonister (61-70). Er dette fordi de som står lenge i arbeidet trekker vurderingen opp 'mer er bedre'? Eller avspeiler dette en generasjonseffekt knyttet til økonomiske vilkår gjennom livsløpet: Jo eldre kohorter, jo mer nøysomme er de, og jo mindre skal til for å vurdere eget økonomiske velferdsnivå som bra. Eller skyldes dette resultatet kort og godt en metodesvakhet knyttet til web-survey-designet, der den eldste kohorten er strengt økonomisk selektert fordi det bare er de mest ressurssterke og økonomisk veltilpassede som er på nett og deltar i slike paneler?

2.3.2 Kjønn

Har kvinner og menn samme vurderinger og forventninger til husholdets og egen framtidige pensjonistøkonomi?

Figur 2-6: Kvinner og menns vurdering av husholdets økonomi og forventet/reell pensjonistøkonomi i ulike aldersgrupper. Gjennomsnitt. (N=1992)

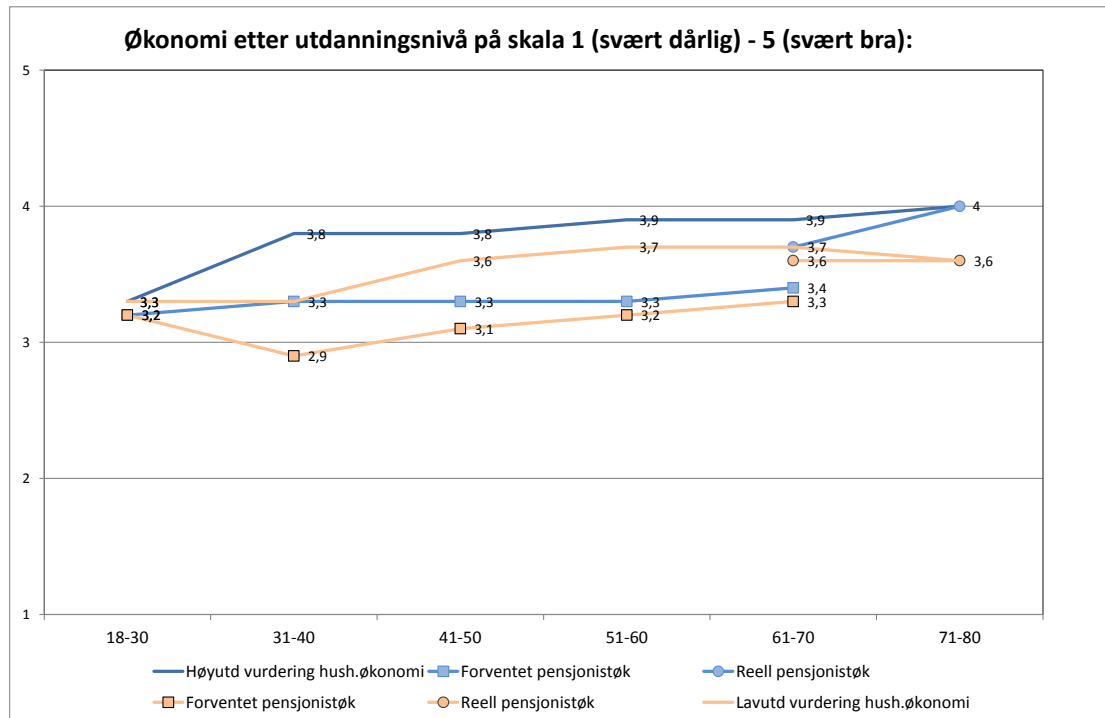
Ingen er mer fornøyd med sin økonomi enn mannlige pensjonister i alderen 71-80 år, med et gjennomsnitt på 3,9. De kvinnelige pensjonistene skårer klart lavere (3,5), men likevel markant bedre enn hva kvinnelige ikke-pensjonister forventer av sin framtidige pensjonistøkonomi. Figuren viser også at kvinnelige og mannlige pensjonister i alderskategorien 61-70 vurderer sin økonomi likt.

Vi har nevnt to mekanismer som kan påvirke valg om å ta ut tidlig-pensjon: Den ene er at *mange vil velge å ta ut pensjon når framtidig pensjon oppleves som 'god nok'*. Da vil de med best økonomi gå tidligere ut i pensjon, og tidlig-pensjonistene vil kunne ha bedre økonomi enn pensjonistene i den eldste aldersgruppen. Den andre mekanismen, som pensjonsreformen har lagt til grunn, er at *forventninger om høyere pensjon får flere til å stå lenger i yrkeslivet*. Da vil tidlig-pensjonistene ha dårligere økonomi enn pensjonistene i den eldste aldersgruppen.

Dermed; det at kurvene som viser reell pensjonistøkonomi stiger med alderen for menn, mens den går ned for kvinner, kan bety at tidlig-pensjonering blant kvinner påvirkes av at kvinner som vurderer pensjonist økonomien som 'bra nok' oftere tar ut tidlig pensjon, mens mennene gjerne står lenger i arbeid for å øke sin pensjon. Imidlertid, resultatet kan også skyldes en kjønnsrelatert mekanisme: Fordi kvinner i par ofte er gift med eldre menn som allerede er pensjonister, kan dette bidra til at flere velger tidlig-pensjonering. Og motsatt, at menn som oftere har en yngre partner velger å stå lenger i jobb. For ikke å glemme at tradisjonelle kjønnsroller er langt mer utbredt i den eldste kohorten; der forsørgerrollen i større grad er knyttet til menn.

2.3.3 Utdanningsnivå

Vi har ingen variabel som måler respondentenes status eller klassebakgrunn, men vil benytte utdanningsnivå som sier noe om både økonomisk og kulturell kapital. Vi regner med at de med høyere utdanning har bedre husholdsøkonomi og større framtidige forventninger til pensjonistøkonomien, enn de som ikke har høyere utdanning. Vi kan også regne med at de med høyere utdanning har yrker der det er mer attraktivt og vanlig å stå lenger i jobb. 'Har nok' hypotesen ville imidlertid kunne bety at det var de med god økonomi og høyere utdanning som oftere velger tidlig-pensjon. Eller virker denne mekanismen først og fremst blant de med mindre attraktive jobber som ikke krever høyere utdanning?

Figur 2-7: Hvordan de med høyere versus lite utdanning vurderer husholdets økonomi og forventet/reell pensjonistøkonomi i ulike aldersgrupper. Gjennomsnitt. (N=1992)

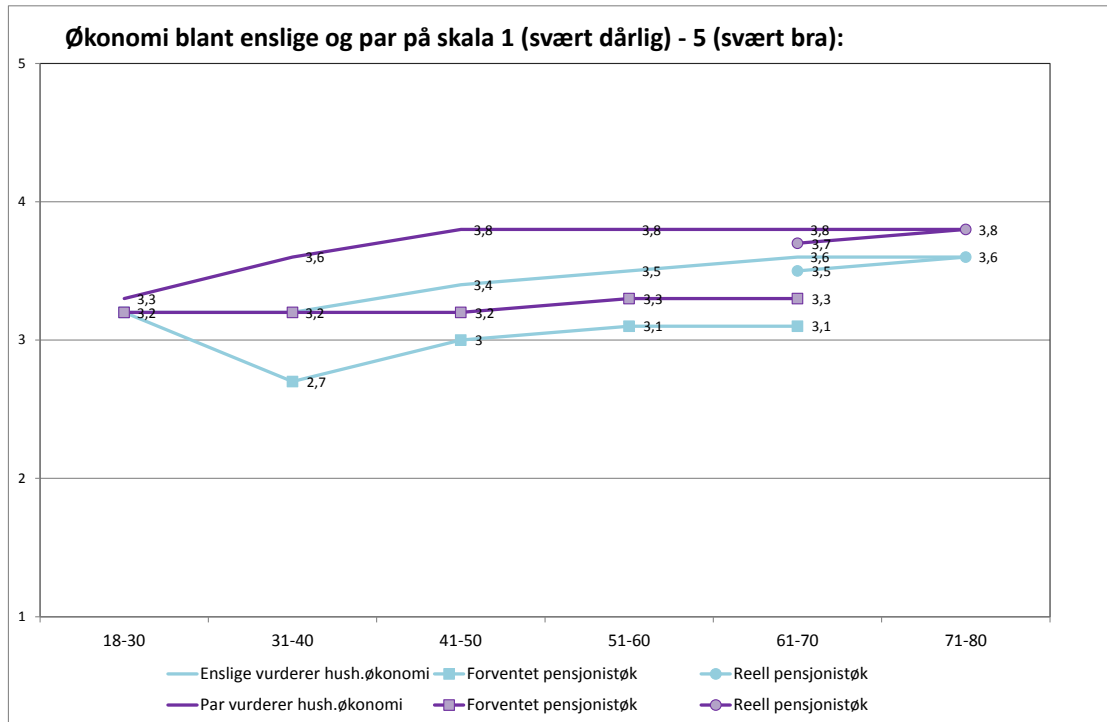
Ikke overraskende har de med høyere utdanning bedre husholdsøkonomi og litt større forventninger til framtidig pensjonistøkonomi enn de uten høyere utdanning.

Figur 2-7 viser at ingen vurderer sin egen økonomi bedre enn pensjonistene med høyere utdanning i eldste alderskategori. Enda høyere enn vi fant for mannlige pensjonister i forrige figur. Dette skyldes sannsynligvis at gruppen med høyere utdanning i denne aldersgruppen er særlig strengt selektert, fordi færre tok høyere utdanning da disse var unge, og det var særlig menn som tok høyere utdanning den gangen.

Det er langt mindre forskjell i vurdering av reell pensjonistøkonomi etter utdanning blant tidlig pensjonistene enn i siste kohort der alle er pensjonister. Og mens de eldste med høyere utdanning vurderer sin pensjonistøkonomi som betydelig bedre, er det ingen endring etter alder blant pensjonistene uten høyere utdanning. Kan dette være en avspeiling av at de med høyere utdanning i større grad motiveres av at 'mer er bedre' mens de uten høyere utdanning til sammenlikning oftere motiveres av 'bra er nok'?

2.3.4 Sivilstand

I neste figur skal vi skille mellom de som lever i parforhold og de som lever enslig. Det er økonomisk lønnsomt å ha noen å dele husholdsutgifter med, så det er rimelig å forvente at de enslige har lavere økonomiske forventninger enn de som lever i par. Kategoriseringen tar ikke hensyn til om man har barn eller ikke.

Figur 2-8: Hvordan enslige versus de som lever i parforhold vurderer husholdets økonomi og forventet/reell pensjonistøkonomi i ulike aldersgrupper. Gjennomsnitt. (N=1992)

Én gruppe har svært lave forventninger til framtidig pensjonistøkonomi: Enslige i aldersgruppen 31-40 år. De foregående figurene kan tyde på at anslaget trekkes ned av særlig enslige kvinner uten høyere utdanning. Bortsett fra at enslige oppgir svakere økonomi enn de som lever i par, er resultatene helt parallelle for de to siste kohortene. Og det er bare små forskjeller i vurderingene av pensjonistøkonomien for tidligpensjonistene og de eldste både blant enslige og par. Betyr dette at gruppen enslige og gruppen par i like stor grad preges av 'mer er bedre' og 'bra er nok'?

2.3.5 Økonomisk sårbare forbrukere

Det er ulike måter å måle økonomisk sårbarhet. Her har vi konstruert en sårbarhets indikator basert på respondentenes vurderinger av husholdets økonomi kombinert med hvorvidt de har økonomiske bekymringer eller ikke. For å regnes som økonomisk sårbar kreves at respondenten både oppgi at de har dårlig husholdøkonomi (ganske eller veldig) og i tillegg må de ha økonomiske bekymringer. I neste tabell ser vi først på respondentenes økonomi-vurderinger:

Tabell 2-5: Pensjonister og ikke-pensjonisters vurdering av husholdets økonomi og forventet/reell pensjonistøkonomi. Prosent (N=1644 (ikke-pensjonister), 348 (pensjonister))

	Veldig Bra	Ganske bra	Middels	Ganske Dårlig	Veldig dårlig	Sum
Husholdets økonomi - ikke pensjonist	14	41	38	7	1	101
Min forventede pensjonistøkonomi	3	27	58	10	2	100
Husholdets økonomi – pensjonist	16	46	35	2	1	100
Min reelle pensjonistøkonomi	12	44	40	3	1	100

Som vist i tabell 2-5 er det tilsammen (7+1) åtte prosent som mener de har dårlig husholdøkonomi blant de som enda ikke er pensjonister, mens andelen bare er tre prosent for pensjonistene. Ser vi på ikke-pensjonistenes vurdering av framtidig pensjonistøkonomi, er det langt flere som tror de vil få dårlig økonomi som pensjonist; hele tolv prosent, mens fire prosent av alderspensjonistene sier de har dårlig (individuell) pensjonistøkonomi. I neste tabell ser vi på hvor mange som gir uttrykk for økonomiske bekymringer:

Tabell 2-6: Pensjonister og ikke-pensjonisters bekymring for dagens og framtidens økonomi. (Andeler som er enig - uenig i utsagnene: Jeg er bekymret for min nåværende økonomiske situasjon/Jeg er bekymret for min framtidige økonomiske situasjon). Prosent. (N=1644, 348)

	Ikke bekymret		Bekymret	Sum
Økonomisk bekymring i dag - ikke pensjonist	67	20	14	101
Økonomisk framtidsbekymring - ikke pensjonist	54	27	19	100
Økonomisk bekymring i dag - pensjonist	79	15	7	101
Økonomisk framtidsbekymring – pensjonist	72	16	13	101

I vårt materiale sier 14 prosent av de som enda ikke er pensjonister at de har økonomiske bekymringer, og enda flere - 19 prosent - sier de bekymrer seg for sin framtidige økonomi. Blant pensjonistene er tallene betydelig lavere, syv prosent og 13 prosent.

Logisk nok korrelerer (Pearsons r.) variablene i tabellene over kraftig: Jo svakere husholdøkonomi i dag, jo dårligere økonomi forventer man også å ha som pensjonist (.46). Og jo svakere økonomien vurderes pr i dag, jo mer bekymret er man for nåtidig og framtidig økonomi (Ikke-pensjonister .54*** og .43***, Pensjonister: .47*** og .45***).

Hvor mange kan vi regne som økonomisk sårbare basert på tabellene over? For at vi ikke skal telle de som har dårlig råd i en begrenset periode som sårbare, teller vi kun de som sier de har (ganske eller veldig) dårlig råd og i tillegg er bekymret for økonomien i dag eller for framtiden. I vårt materiale er det da til sammen 4,4 prosent som faller i kategorien økonomisk sårbar. Men dette varierer ganske mye mellom grupperingene:

Tabell 2-7: Andel sårbare i ulike grupper. Sårbare = Bekymret for økonomien og lever i hushold med ganske eller veldig dårlig råd. Prosent. N=1992.

Alle	Kvinner	Menn	Lav utd.	Høy utd.	Enslig	Par	18-30 år	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80
4%	5%	4%	5%	3%	9%	2%	10%	8%	4%	2%	3%	1%

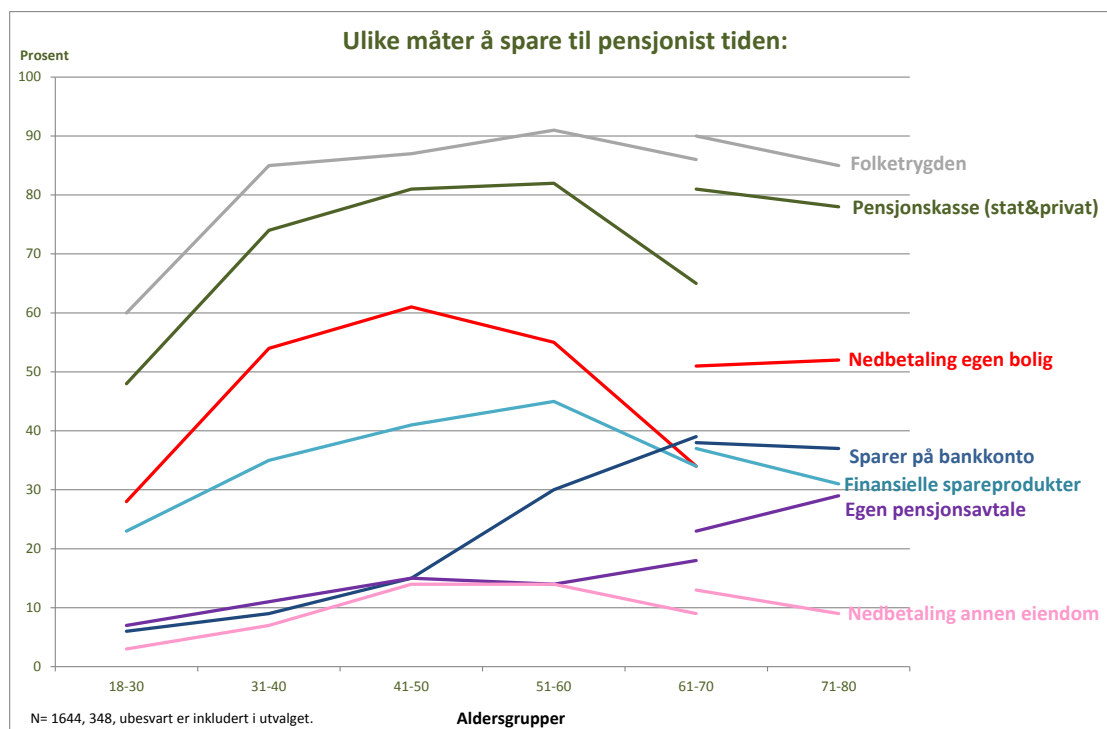
Tabellen tyder på små kjønnsforskjeller og heller ikke utdanning gir stort utslag i vårt materiale. Men resultatene kan tyde på at det er betydelige forskjeller i sannsynlighet for å rammes av økonomiske problemer etter om man er enslig eller lever i parforhold. Hele 9 prosent av de enslige, mot nesten ingen – to prosent – av de som lever i parforhold faller inn i kategorien sårbar. Det er også stor forskjell etter alder. Det er i følge vårt materiale ikke de eldre pensjonistene, men de yngste som er mest økonomisk sårbar. I gruppen unge voksne 18-30 år er hele ti prosent økonomisk sårbare, mens forsvinnende få - én prosent av pensjonistene over 70 år - kan beskrives som økonomisk sårbar.

Imidlertid gjør måten datamaterialet er innsamlet (web-studie) på at det kan være metoden, og ikke alder, som her slår ut. Det er sannsynlig at den eldste gruppen er spesielt selektert, i og med at det er store aldersforskjeller i andeler som i utgangspunktet er på nett. Eldre som er på nettet er sannsynligvis økonomisk bedre stilt enn andre. Det er tidligere godt dokumentert (Slette-meås 2009) at mange eldre har problemer med ny teknologi, og ikke alle eldre er på nett. Og det er særlig sårbare eldre som ikke er på nett og som man dermed mister i en web-basert studie. I likhet med at aldersforskjellene neppe er representative, er sannsynligvis det totale anslaget 'økonomisk sårbare' underestimert, igjen fordi de mest sårbare, med unntak kanskje av den yngste aldersgruppen, sjeldnere er respondenter i slike web-undersøkelser.

Uansett viser resultatene tydelig at blant våre respondenter har ikke-pensjonistene langt dårligere forventninger til sin pensjonist-økonomi enn hvordan pensjonistene i dag gir uttrykk for at de har det økonomisk. Ingen vet nøyaktig hvordan den økonomiske fremtiden blir, men en mulig tolkning kan være at den nye pensjonsreformen har bidratt til at flere bekymrer seg for framtidøkonomien. Sett positivt kan dette kunne vise seg i at flere tidligere får et bevisst forhold til sin framtidige pensjonistøkonomi og blir mer aktive i forhold til sparetiltak rettet mot pensjonisttilværelsen.

2.3.6 Hvordan spares det til pensjonisttiden?

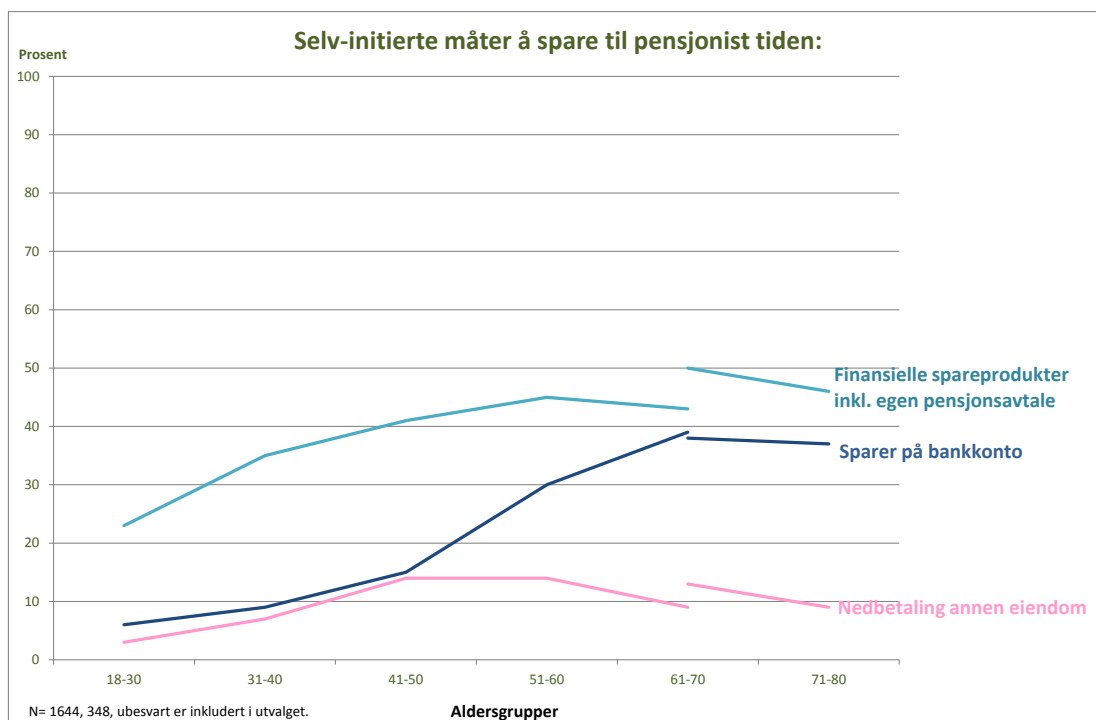
Etter innføringen av pensjonsreformen har det vært rettet oppmerksomhet mot hvordan pensjonistøkonomien er sammensatt, og hvordan ulike kilder – herunder sparing gjennom nedbetaling av egen bolig – bidrar til framtidig pensjonistøkonomi. Respondentene ble bedt om å ta stilling til ulike pensjonssparetiltak. Spørsmål om sparetiltak ble stilt i fortid til de som allerede er pensjonister, og i nåtid til de andre. De lange linjene fra 18-70 dekker de som ikke tar ut (full) alderspensjon, mens de korte linjene fra 61 til 80 dekker de som tar ut full alderspensjon. Hva er i følge våre respondenter de mest vanlige tiltakene? Og ikke minst, er det skille mellom tidlig pensjonistene og de andre i aldersgruppen 61-70?:

Figur 2-9: Andeler som svarer positivt på om de sparer til pensjonisttiden på ulike måter etter alder. (N=1644: 18-70 som ikke tar ut full pensjon. N=348: 61-80 som tar ut full pensjon)

I Norge er alle norske borgere med i Folketrygden. Figur 2-9 tyder på at ikke alle er klar over dette, særlig ikke blant de unge voksne der bare 60 prosent mener å være med i Folketrygden, kanskje fordi de er studenter og assosierer Folketrygden med yrkesaktivitet. I figuren har vi slått sammen de som har vært medlem i Statens pensjonskasse og Private pensjonskasser, fordi begge kan regnes som sparemåter initiert av jobben. Figuren viser at de to viktigste sparetiltakene – målt etter hvor mange som er med - er tiltak som ikke er initiert av den enkelte, men som man automatisk blir medlem av enten som norsk borger eller arbeidstaker i en privat, kommunal eller statlig bedrift. I følge våre respondenter er det tredje viktigste sparetiltaket 'Nedbetaling av egen bolig' som er et indirekte sparetiltak, som i hvert fall tidligere i livsløpet sannsynligvis motiveres av helt andre ting enn framtidig pensjon. De tre vanligste sparetiltakene er med andre ord mer eller mindre *automatiserte*, uavhengig av den enkeltes evne til langsiktig investering i framtiden.

Vi kan regne med at både kohort (generasjonseffekt) og alder (man sparer mer jo nærmere pensjonisttiden man kommer) har effekt på de selv-initierte sparetiltakene. Alderseffekten kommer fram når vi ser samlet på hvordan de fire nederste sparetiltakene *til sammen øker* over alder fram mot pensjonisttiden. Generasjonseffekten viser seg i at kurvene ikke utvikler seg parallelt (slik de tre øverste gjør): Det fjerde viktigste sparetiltaket, sett fra pensjonistene, er 'Sparing på egen bankkonto'. Sett fra de yngre ikke-pensjonistene er det fjerde viktigste sparetiltaket 'Finansielle spareprodukter' – definert i skjema som 'aksjer, fonds og bankenes spareprodukter, o.l.'. Kurvene i figur 2-9 kunne tyde på at blant kommende års pensjonister vil 'finansielle spareprodukter' passere banksparing som det vanligste selv-initierte sparetiltaket. Imidlertid, det som før het 'egen pensjonsavtale' eller 'pensjonsforsikring' heter i dag 'finansielle spareprodukter'. 'Sparing gjennom egen pensjonsavtale (herunder pensjonsforsikring)' vil i dagens terminologi inngå i 'finansielle spareprodukter'. Når vi slår sammen disse kategoriene får vi et enklere bilde:

Figur 2-10: Andeler som svarer positivt på om de sparer til pensjonisttiden på ulike måter etter alder. (N=1644: 18-70 som ikke tar ut full pensjon. N=348: 61-80 som tar ut full pensjon)

Ganske riktig, når vi inkluderer 'egen pensjonsavtale' i 'finansielle spareprodukter', forsvinner noe av kohorteffekten. Kurvene krysser ikke lenger hverandre. Den tilsynelatende endringen i typer av sparetiltak kan med andre ord forklares retorisk, og finansielle spareprodukter går forbi banksparing også blant pensjonistene. Det viktigste selv-initierte sparetiltaket i vårt materiale er altså finansielle spareprodukter, fulgt av det å spare på egen bankkonto. Noen sparer også gjennom investeringer i nedbetaling av annen eiendom, som til forskjell fra nedbetaling av egen bolig i noen tilfeller kan gi pensjonistene leieinntekter.

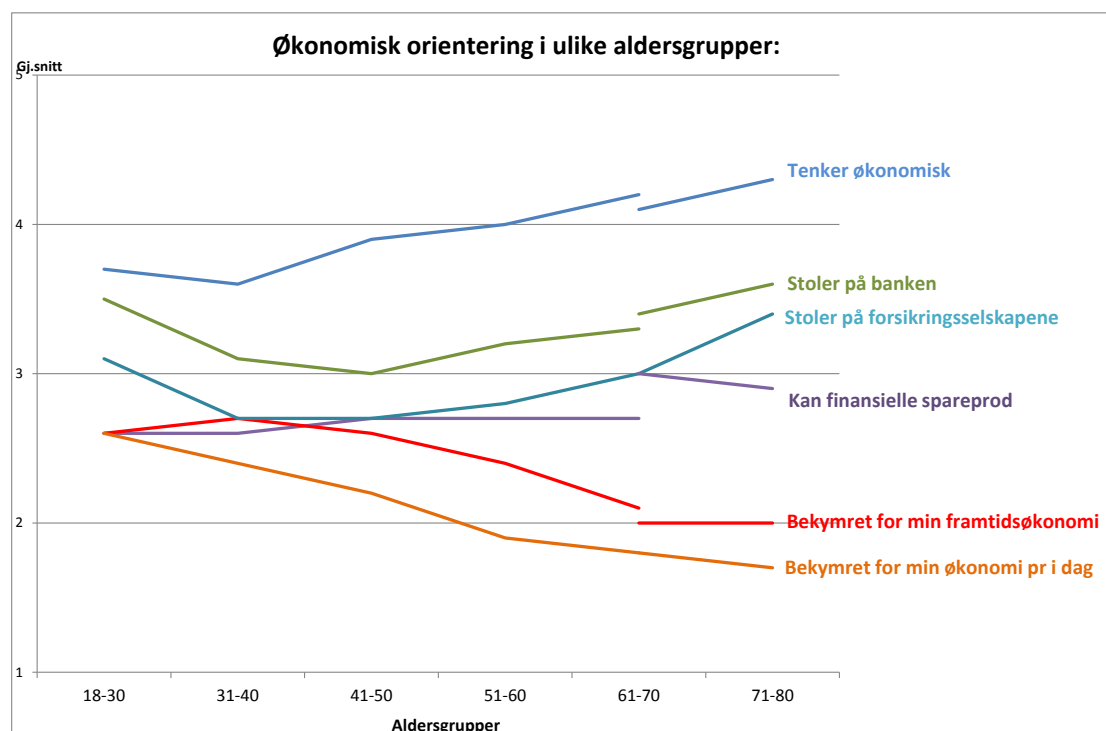
Det er også interessant å se på aldersgruppen 61-70 år og sammenlikne tidlig-pensjonistene med de andre. Er det noe som tyder på at tidlig-pensjonistene i større grad enn andre har spart for å kunne ta tidligpensjon? Ja, vårt materiale tyder på at de som tar ut tidlig pensjon er bedre økonomisk forberedt på pensjonsalderen enn de som står igjen i arbeidet: de har langt oftere vært medlem av (statens eller privat) pensjonskasse, de har langt oftere spart i finansielle spareprodukter og det ser ut som om de oftere har spart gjennom nedbetaling av bolig (noe av boligspareforskjellen *kan* skyldes at spørsmålet ble stilt i henholdsvis nåtid og tid³). Forskjellene i sparetiltak etter pensjonstilbøyelighet i den nest eldste aldersgruppen kan tyde på at de som er best økonomisk forberedt – inkludert de automatiske sparetiltakene – også lettere går ut i pensjon selv om det å stå lenger ville gitt mer penger – altså en støtte til 'bra nok' hypotesen.

2.3.7 Er eldre mer økonomiske enn de yngre?

Etter en intervjustudie blant eldre forbrukere var et av hovedinntrykkene at eldre er mer nøysomme, sparsommelige og mer økonomisk bevisste enn yngre generasjoner, som har vokst opp i det som av de eldre bekymringsfullt ble benevnt som *bruk og kast-samfunnet* (Berg 2013). Er det virkelig slik at eldre er mer økonomiske enn de yngre? I SIFO-surveyen ble respondentene bedt om ta stilling til seks spørsmål knyttet til økonomi og finans. Finner vi spor av en generasjonseffekt der økonomisk ulike oppvekstsvilkår vil vise seg i at eldre ko-

³ Ikke-pensjonister som allerede har nedbetalt boligen sin vil kunne svare negativt på om de i nåtid sparer gjennom nedbetaling av bolig, mens de som er pensjonister vil kunne svare positivt på at de i fortid *har spart* gjennom nedbetaling av bolig.

horter er mer økonomiske enn de yngre? Dette altså på tross av at det er de yngre kohortene som er i investeringsfasen?

Figur 2-11: Gjennomsnitt på skala 1 (svært dårlig) til 5 (svært bra) på utsagnene: Jeg er flink til å tenke økonomisk. Jeg stoler på banken. Jeg stoler på forsikringsselskapene. Jeg kan lite om finansielle spareprodukter (snudd). Jeg er bekymret for min framtidige økonomi. Jeg er bekymret for min nåværende økonomi. I ulike aldersgrupper. N=1644: 18-70 som ikke tar ut full pensjon. N=348: 61-80 som tar ut full pensjon.

Den øverste linjen i figur 2-11 gir klar støtte til generasjonseffekt-hypotesen: Ingen er – riktignok i følge dem selv – oftere enige i utsagnet 'jeg er flink til å tenke økonomisk' enn den eldste kohorten. Og kurven viser jevn stigning fra 31-40 års kohorten. Selv om de yngste er de som oftest er bekymret for sin økonomi – både den nåværende og framtidige – så bidrar altså ikke dette til at flere tenker økonomisk. I alle aldersgruppene, også blant de aller eldste, er det faktisk flere som er bekymret for sin framtidige økonomi, enn dagens. Likevel, gjennomsnittlig bekymringsnivå er relativt lavt, spesielt i de to eldste kohortene.

Schjøll og Alfnes (2013) viser gjennom eksperimentell web-metodikk at svært mange har problemer med å forstå finansielle spareprodukter. Ikke uventet viser figur 2-11 også at det er langt flere, i alle aldersgruppene, som mener de er flinke til å tenke økonomisk, enn de som mener de forstår finansielle spareprodukter. SIFO-surveyen støtter altså Schjøll og Alfnes funn om at gjennomsnittsnordmannen ikke er spesielt god på finansielle spareprodukter. Grunnen til at de eldste – i følge dem selv – har størst innsikt i finansielle spareprodukter, kan være at det er de som i størst grad har erfaring med slike, knyttet opp mot pensjonssparing.

Bortsett fra den eldste kohorten, der gjennomsnittet ligger over midtverdien, har ikke våre respondenter spesielt høy tillit til forsikringsselskapene. Litt flere stoler på bankene, og igjen er det den eldste kohorten som viser mest tillit. Dette kan også skyldes en generasjonseffekt, der bankenes virksomhet har beveget seg fra å bygge tillit til lojale kunder, til et uttalt hovedmål om økonomisk lønnsomhet. Det er aldersgruppene 31-50 som i minst grad stoler på banker og forsikringsselskap. Mens det er de eldste og deretter de yngste – som har liten erfaring med banker utover Statens lånekasse - som viser størst tillit.

2.3.8 Hva påvirker pensjonistøkonomien?

Avslutningsvis vil vi prøve å estimere modellen presentert innledningsvis, og se på hvilke av våre variable som i følge våre respondenter i størst grad påvirker pensjonistøkonomien. Hvilke grupper (kjønn, alder, sivilstand, utdanning) er mest pessimistiske i forhold til pensjonistøkonomien? Hvordan virker ulike pensjonsspareordninger inn på forventet og reell pensjonistøkonomi? Og, til slutt; hvordan virker 'økonomisk sans' inn på forventet og reell vurdering av pensjonistøkonomien?

Vi vil også prøve å teste generasjonshypotesen; hvorfor vurderer de eldre generasjonene sin pensjonistøkonomi som så mye bedre enn det de yngre forventer av sin pensjon? Kan dette tilbakeføres til en mer nøysom og økonomisk holdning til forbruk? Med andre ord; forsvinner alderseffekten når økonomisk orientering tas inn i analysen?

For å besvare disse spørsmålene kjøres en fire-trinns regresjonsanalyser. Vi antar altså, som vist i modell 1, at pensjonistenes økonomi varierer etter *bakgrunnsvariablene* kjønn (pga. ulike livsløp), alder (alders- og generasjonseffekter), utdanning (gir inntektsforskjeller) og sivilstand (dele utgifter). I tillegg regner vi med at ulike spareprofiler kan forklare ulik reell og forventet pensjonistøkonomi. Kan for eksempel kvinner og menns ulike økonomiske forventninger forklares gjennom ulike *pensjonsspareprofiler* (signifikante kjønnseffekter forsvinner, eller reduseres kraftig, når forklaringsvariablene tas inn i modellen)? I siste trinn tar vi med en variabel som skal si noe om individuell 'økonomisk sans', eller: evne og vilje til å tenke økonomisk basert på variabelen 'jeg er flink til å tenke økonomisk' (se fig. 2-11). Når vi inkluderer denne variabelen i modellen, hvilke effekter forsvinner da?

Tabell 2-8: Hva påvirker forventet og reell pensjonistøkonomi? To tre-trinns lineære regresjonsmodeller. Standardiserte betakoeffisienter. (N=1992)

	Pensjonistøkonomi				
	Trinn 1 $r^2=.05$	Trinn 2 $r^2=.09$	Trinn 3 $r^2=.12$	Trinn 4 $r^2=.16$	B (const). 2,48)
	Beta	Beta	Beta	Beta	
Alder (18-80)	.15***	.03	-.05	-.08**	-.004
Kjønn (kvinne=1)	-.11***	-.11***	-.09***	-.11***	-.16
Utdanning (1=høyere utdanning)	.09***	.09***	.06**	.06**	.10
Sivilstand (1= lever i parforhold)	.09***	.10***	.07***	.07***	.12
Tar ut full pensjon=1		.20***	.20***	.21***	.41
Medlem Folketrygden=1			.01	.01	.01
Medlem Pensjonskasse (stat/privat)=1			.06**	.06**	.11
Eie egen bolig=1			.06**	.06**	.08
Finansielle spareprodukter=1			.11***	.10***	.15
Sparebank=1			.12***	.09***	.16
Annen eiendom=1			.07**	.06**	.16
Økonomisk sans (1-5)				.21***	.17

*** $p<.001$, ** $p<.01$, * $p<.05$.

Det mest interessante resultatet i den multivariate analysen er at effekten av alder endres fra å ha en signifikant positiv effekt i trinn 1, til å ha en signifikant negativ effekt i trinn 4. Dette kommenteres nærmere under. Men først; kvinner, alt annet likt, forventer å få litt dårligere

pensjonistøkonomi enn menn. Vi kan ane en svak tendens der kjønnseffekten reduseres noe når sparetiltak inkluderes i modellen, men er tilbake til samme nivå i trinn 4. Dette kan kanskje bety at menns fortrinn i noen grad kommer av at de i større grad sparer fram mot pensjonen, men ikke at menn tenker mer økonomisk enn kvinner.

I følge analysen forventer både de med høyere utdanning og de som lever i parforhold litt bedre pensjonistøkonomi enn andre, men effekten svekkes noe når det kontrolleres for pensjonssparetiltakene. Dette tyder på at noe av ulikheter i økonomiske vurderinger og forventninger skyldes at de med høyere utdanning og de som lever i parforhold er bedre økonomisk forberedt gjennom pensjonssparetiltak, enn andre.

Ser vi på første sett av forklarings-variable – ulike pensjonssparetiltak – ser vi først at det å være medlem av Folketrygden, som jo alle skal være, rimeligvis ikke har signifikant effekt. Alle de andre sparetiltak-variablene har signifikant positiv effekt på pensjonistøkonomien. Vi ser også en svak tendens til at effekten av det vi har kalt de *automatiske sparetiltakene*; folketrygd, pensjonskasse og nedbetaling av bolig, ikke endres når *økonomisk sans* trekkes inn i analysen. Dette er å forvente i og med at slike automatiske sparetiltak jo har lite med økonomisk sans å gjøre. De *selv-initierte* sparetiltakene derimot (finansielle spareprodukter, banksparing og investering i annen eiendom) reduseres noe når det kontrolleres for økonomisk sans. Noe som skulle tyde på at de som sier de er flinke til å tenke økonomisk, oftere enn andre, sparer gjennom nevnte selv-initierte sparetiltak.

Sist men ikke minst; hva skyldes de store svingningene på aldersvariabelen? Når kjønn, utdanning og hvorvidt man lever i parforhold eller ikke holdes konstant, viser trinn 1 at jo eldre man er, jo mer fornøyd er man med sin pensjonistøkonomi. Fra trinn 1 til trinn 2 – der det i tillegg kontrolleres for om man allerede er pensjonist – forsvinner effekten av alder: det er de eldste, de reelle pensjonistene, som i størst grad vurderer sin pensjonistøkonomi som god (se figur 2-5). Dette skyldes som vi har sett neppe at vi alle kommer til å bli positivt overrasket når vi når pensjonsalderen (se tabell 2-4). Derimot kan dette skyldes en generasjonseffekt; at de eldste kohortene har lavere økonomiske krav enn de yngre. I trinn 4, når vi trekker inn økonomisk sans, blir faktisk effekten av alder signifikant negativ. Dette må bety at grunnen til at de to eldste kohortene er så mye mer positive enn andre ikke skyldes at de er gamle, men at de er flinkere til å tenke økonomisk. Med andre ord; analysen støtter en antakelse om at eldre forbrukere gjennom felles økonomiske livsløpserfaringer er mer økonomiske i sin hverdag enn de yngre, og at dette bidrar til at de har en mer positiv vurdering av sin økonomi. I tillegg må vi også anta at deres mer positive vurderinger skyldes at deres økonomiske livsbetingelser har blitt så mye bedre fra da de var unge.

Til slutt; i følge analysen er det enslige kvinner med lite utdanning, som ikke tenker økonomisk eller sparer til framtidig pensjon, som i følge våre respondenter vil få dårligst pensjonistøkonomi. Mens det er menn i parforhold som har høyere utdanning, er flink til å tenke økonomisk og forbereder seg til pensjonsalderen gjennom så mange sparetiltak som mulig, kommer best ut.

Med utgangspunkt i de ustandardiserte regresjonskoeffisientene (siste kolonne tabell 2-8) kan vi regne oss fram til at en 75 år gammel enslig kvinne, med lite utdanning, som ikke tenker økonomisk, ikke har spart gjennom å nedbetale egen bolig, ikke vært medlem i pensjonskasse eller spart på andre måter, vil på vår skala som går fra 1 (svært dårlig pensjonistøkonomi) til 5 (svært bra pensjonistøkonomi), ende opp med en pensjonistøkonomi som er dårlig. Motsatt vil en 75 år gammel gift mann med høyere utdanning som bor i egen nedbetalt bolig, og som er flink til å tenke økonomisk og som har vært medlem av pensjonskasse, og i tillegg har spart til pensjonisttiden i finansielle spareprodukter og har penger i banken og til og med har investert i en hybel han leier ut ende opp med en rimelig bra økonomi. Mens første eksempel gir en tilnærmet ganske dårlig pensjonistøkonomi, gir andre eksempel en tilnærmet ganske god pensjonistøkonomi.

Avslutningsvis; den grove, sammensatte uavhengige variabelen øker faren for at effektene blir underestimert. Men hovedproblemet i analysen er at de eldre sannsynligvis er svært strengt selektert. Dette innebærer at resultatene som framkommer i denne analysen har status som foreløpige hypoteser.

2.4 Konklusjon

Resultatene fra denne studien avspeiler at det er lettere å prioritere nåtiden og nær framtid enn å investere i en fjern framtid. Lenge ligger pensjonisttiden så langt fram i tid at det nærmest er en annen person som en gang skal pensjoneres. Hovedinntrykket er da også at den framtidige pensjonistøkonomien lenge hviler på det vi har kalt *automatiske pensjonistsparetiltak* som Folketrygd, Pensjonskasser (Stat/kommune/private) og sparing gjennom nedbetaling av egen bolig. Når pensjonsalderen nærmer seg sparer flere, særlig de med økonomisk evne, gjennom *selv-initierte sparetiltak*, noen gjennom sparing på tradisjonell bankkonto, andre gjennom å opprette egne pensjonsavtaler, pensjonsforsikring, gjennom sparing i aksjer eller fonds eller andre av bakenes spareprodukter. Noen sparer også gjennom nedbetaling av eiendom som til forskjell fra boligen eventuelt kan leies ut og slik bidra månedlig til pensjonistøkonomien, eller være en reserve som kan selges hvis nødvendig. Det er langt flere, i alle aldersgrupper, som sier de sparer gjennom automatiske sparetiltak, som altså ikke krever at den enkelte faktisk gjør noe aktivt for å bidra til sin framtidige pensjonistøkonomi. Spørsmålene om pensjonistsparetiltak var eksplisitte, og ikke avhengige av at respondentene på forhånd for eksempel hadde bestemt seg for å betale ekstra ned på boligen med tanke på pensjonisttiden. Andelen som har svart positivt på at de sparer gjennom nedbetaling av egen bolig kan med andre ord være mer eller mindre aktivt bevisst at dette er økonomisk smart med tanke på pensjonisttiden. Likeledes kan respondenter som betaler ned på boligen svare at, nei nedbetaling av bolig har ikke så mye med pensjonisttiden å gjøre, men mer at dette er en god investering her og nå. Uansett vil det ha stor økonomisk – og sannsynligvis også kvalitetsmessig - betydning for en pensjonist om han, hun eller de, bor i en nedbetalt bolig eller ikke. Det norske bolig mønsteret betyr implisitt at det er typisk norsk å spare til pensjonisttiden gjennom nedbetaling av egen bolig - enten man er seg det bevisst eller ikke. Dette innebærer også at det er viktig – med tanke på en framtidig pensjonistøkonomi – at yngre generasjoner kommer seg inn på boligmarkedet i rimelig tid.

Resultatene fra denne studien viser at de eldre som allerede *er* pensjonister rangerer sin pensjonistøkonomi som signifikant bedre enn *framtidens* pensjonister. I følge dataene skyldes dette neppe at vi alle kommer til bli overrasket over hvor god pensjonistøkonomien vår blir. Snarere ser dette ut til å skyldes en generasjonseffekt: Basert på selvevalueringer er eldre kohorter signifikant flinkere til å tenke økonomisk i dagliglivet enn yngre kohorter. Samtidig stiller de sannsynligvis lavere krav til hva som regnes som 'god økonomi'. Dette er i overensstemmelse med livsløpsforskning som tyder på at hendelser og forholdene slik de var under oppvekst og ungdomstid har større effekt enn senere hendelser på hvordan man tolker verden. Velferdsveksten i Norge siden krigen har gitt kohortene svært forskjellige økonomiske oppvekstvilkår. En pilotstudie blant eldre forbrukere viser nettopp at det er vanlig å tolke sin materielle situasjon og mulighetene på forbrukermarkedene i lys av de økonomiske vilkårene da man var ung. I og med at de eldste kohortene i denne studien har vokst opp og vært unge under og rett etter krigen, med vareknapphet og helt andre økonomiske velferdsordninger enn i dag, er det ikke så rart at dette slår ut i at langt de fleste faktisk er forøyd med sin økonomiske situasjon. Det er imidlertid ingen ting som taler for at dette positive bildet vil vare ved for framtidige generasjoners pensjonister, som kan forventes å ha større krav til hva som kalles 'god økonomi' samtidig som de er mindre flinke til å tenke økonomisk.

Den multivariate analysen viser blant annet at de som er flinke til å tenke økonomisk, logisk nok, også er de som i størst grad har investert i framtidig økonomi gjennom selv-initierte

sparetiltak. Analysen viste også at når de med høyere utdanning og de som lever i parforhold oftere er fornøyd med egen økonomi, så skyldes dette at disse gruppene er bedre økonomisk forberedt enn andre.

Analysen viser også tegn til at en del – i dagens rike Norge – velger å gå ut i tidlig pensjon fordi *nok er bra nok*. Dersom økonomien tillater det, velger mange å gå inn i pensjonisttilværelsen. De velger altså ikke, slik hensikten med pensjonsreformen er, å stå lenger i arbeid fordi *mer er bedre*. Dataene kan tolkes til at det å ha spart i egen bolig øker sannsynligheten for tidligpensjon fordi *nok er bra nok*. De som verken har spart i egen bolig eller jobbet i bedrifter som gjør at de automatisk blir medlem av en pensjonskasse – statlig eller privat – ser ut til å stå lenger i jobb, kanskje fordi i deres situasjon er *mer er bedre*, for mange kanskje økonomisk nødvendig.

Avslutningsvis: I en forsøksvis estimering av andelen *økonomisk sårbare* i ulike grupperinger i vårt utvalg, fant vi faktisk færrest sårbare i de eldste kohortene. I følge dette materialet er det de yngste som oftest er økonomisk sårbare. I tillegg er også enslige signifikant mer økonomisk sårbare enn de som lever i parforhold. Imidlertid, som vist i metodekapittelet, er slike resultater (i langt større grad enn når vi ser på sammenhenger innad i materialet) beheftet med svakheter pga. utvalgets beskaffenhet.

3 Eldre og økonomi

Av Randi Lavik

3.1 Innledning

Spørsmålet er om eldre domineres av ressurssterke personer eller om det er minstepensjonistene som dominerer? Det er imidlertid grunn til å tro at den økonomiske veksten vi har opplevd senere tid også har kommet de eldre til gode. Dessuten er de nye generasjonene eldre gjerne de som har deltatt i arbeidslivet i mange år. 68-generasjonen som var ung på slutten av sekstitallet, har studert og jobbet i nærmere 40 år og begynner nå å nå pensjonistenes rekker. Blant de over 60 år i dag har mange hatt et langt yrkesaktivt liv, med dertil opptjente pensjonsrettigheter. På 70-tallet kom dessuten kvinnene inn på arbeidsmarkedet. Disse vil også være i inngangen til pensjonisttilværelsen.

I dette kapittelet vil vi gi en deskriptiv oversikt over økonomien til spesielt de i aldersgruppen 61 til 70 år, og aldersgruppen 71 til 80 år. Disse vil også bli satt opp mot de andre aldersgruppene som vil befinne seg i ulike livsfaser.

Vi vil se på husholdets bruttoinntekt, se på hvilke lån de har og hvor mye de har i lån, og hva de ulike lånene brukes til. Til slutt vil vi se på noen økonomiske indikatorer som si noe om den økonomiske situasjonen, som om de har betalingsproblemer, synet på egen økonomi og om de har penger i bakhånd. Den gjennomgående uavhengige variabel er alder som er inndelt i ulike livsfaser med et ti-års intervall. Alderen er respondens alder, og i hushold med ektepar/samboere vil vi anta at alderen på de to ikke vil være svært forskjellig. Sivilstatus og kjønn vil også til en viss grad bli brukt, men kun i enpersonshushold (m eller uten barn) der det er mulig å se forskjellen på kvinner og menn. I hushold med par vil økonomien stort sett være relatert til husholdet, og de vil jo da være tilfeldig om det er mann eller kvinne som har svart på økonomispørsmålene. Ellers er det sivilstatus svært forskjellig etter hvilke aldersgrupper man befinner seg i. Det er for eksempel langt flere som er alene i aldersgruppen 71 til 80 år slik tabellen på neste side viser.

Tabell 3-1: Sivilstatus etter alder. Prosent. (Ikke vektet)

	18 til 30 år	31 til 40 år	41 til 50 år	51 til 60 år	61 til 70 år	71 til 80 år	Totalt
Alene m/uten barn	20	29	25	19	21	33	23
Par m/uten barn	44	69	72	76	75	63	68
Annet	36	3	3	4	4	4	9
	100	100	100	100	100	100	100
N	320	283	370	450	439	139	2001

P<.001

3.2 Inntekt og lån

3.2.1 Inntekt

Det er også rimelig at inntekten vil variere over livsløpet. Husholdets brutto gjennomsnittsinntekt er høyere der respondentens alder befinner seg i aldersgruppen 31 til 60 år. Første del er i etableringsfasen, barna begynner å komme for deretter å vokse opp. De eldste i denne kategorien opplever også at barna flytter ut. Etter at respondentens alder kommer i pensjonistfasen, går også gjennomsnittsinntekten ned. Den eldste aldersgruppen har noe lavere inntekt enn de i aldersgruppen 61 til 70 år. Dette er rimelig ut fra at mange personer i denne aldersgruppen arbeider fortsatt, mens en del er pensjonister. Pensjonsalderen er hhv 62, 65, 67 eller 70 år.

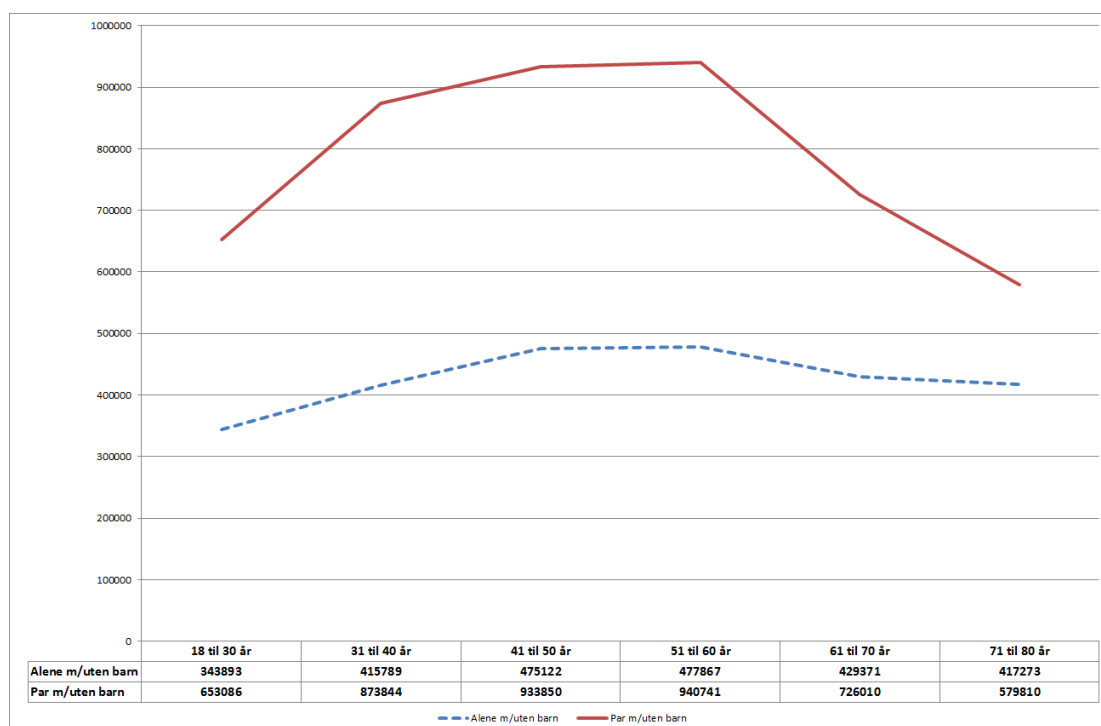
Tabell 3-2: Husholdsinntekt etter alder. (Ikke vektet) 2013. Årlig inntekt på kr 60 000 og mer

	Gjennomsnittsinntekt	N	Standardavvik
18 – 30 år	576967	271	373404
31 – 40 år	730905	263	340215
41 – 50 år	811894	340	316468
51 – 60 år	812554	424	348317
61 – 70 år	648919	393	282958
71 – 80 år	519648	128	252547
Total	709562	1819	341270

Sig p<.001 F-test (De med inntekt over 2 millioner er tatt bort, ettersom slike «utliggere» vil påvirke gjennomsnittstall)

Dette er data fra 2013. Sammenligner vi den totale gjennomsnittsinntekten på 709.562 kroner med Statistisk sentralbyrå sine inntektstall fra 2011, var denne på 672.200 kroner.⁴ Vekter vi vårt datasett, er gjennomsnittsinntekten på 704.745 kroner. Dette antyder at det ikke er stor forskjell på gjennomsnittsinntekten fra offisielle tall og til gjennomsnittsinntekten fra vår undersøkelse når vi også tar hensyn til at det er nesten 2 års forskjell i tid.

⁴ <http://www.ssb.no/a/kortnavn/ifhus/tab-2012-12-18-02.html>

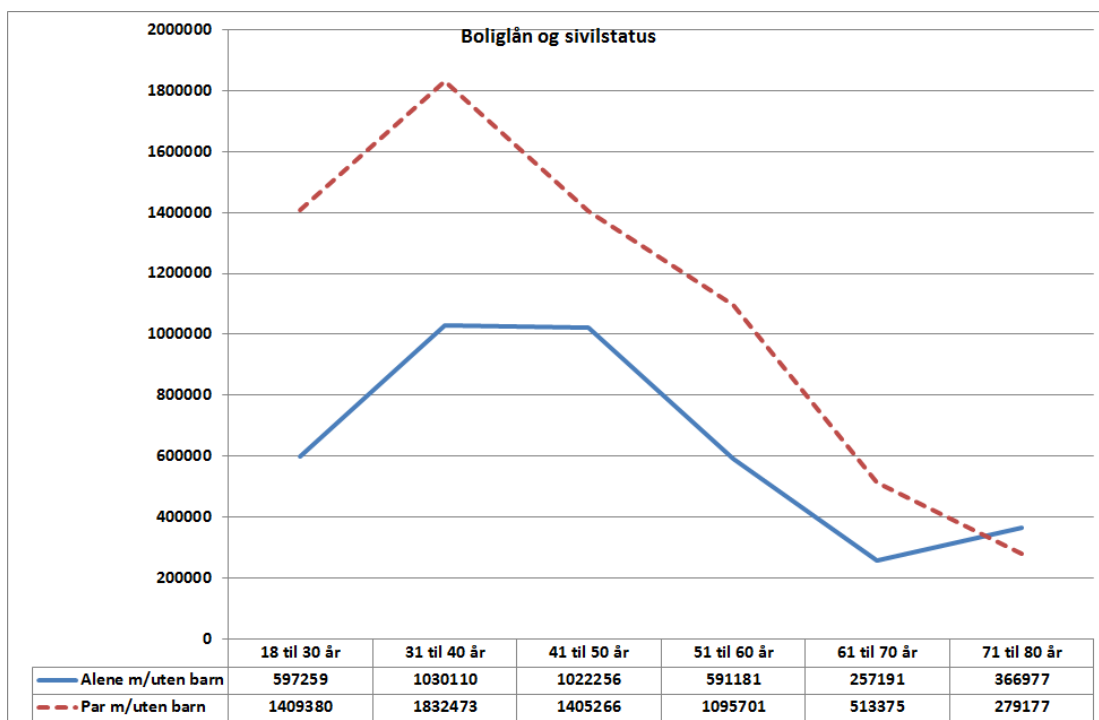
Figur 3-1: Brutto husholdsinntekt etter sivilstatus og alder. (Alene m/uten barn N=430, par m/u barn N=1256)

Inntekt for par med eller uten hjemmeboende barn faller sterkt etter at den som svarer på undersøkelsen er over 60 år, mens de som bor alene med eller uten hjemmeboende barn faller også inntekten etter 60 år, men ikke så dramatisk.

3.2.2 Boliggjeld

Det er også grunn til å tro at boliggjelden vil variere med livsfase. Gjennomsnittlig boliggjeld er over en million kroner for respondenter i aldersgruppen 31 til 50 år, og lavest for de yngste og eldste. Mange av de eldste har nedbetalt boligen sin (Halvorsen 2003). Det er også rimelig at de som er i etableringsfasen eller som etter hvert kjøper større boliger når familien øker med antall barn har de høyeste boliglånene.

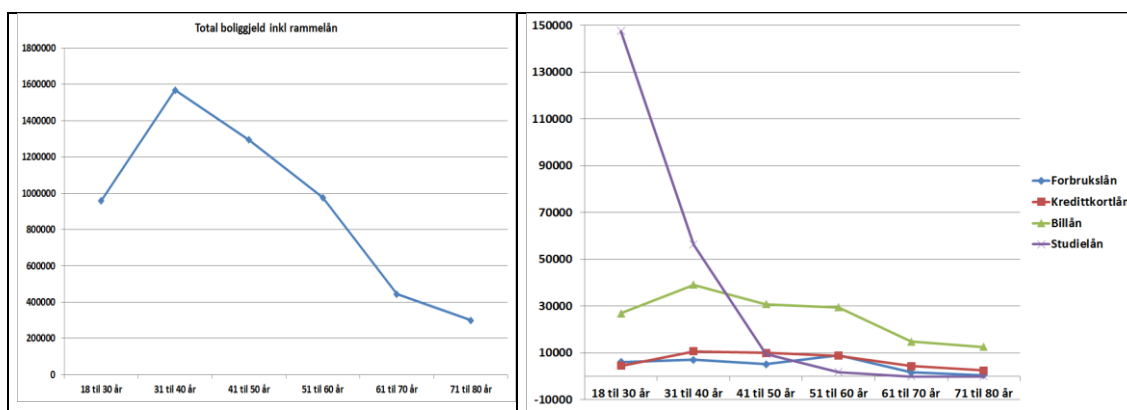
Neste figur viser også at det er respondenter som er i parforhold har langt høyere boliglån enn enslige, spesielt i de yngste aldersgruppene. For par er dette gjerne i etableringsfasen, og man trenger større bolig.

Figur 3-2: Boliglån og sivilstatus etter alder. (Aldersgruppe 18 til 30 år sig for $p < .001$, aldersgruppene 31 til 60 år, sig for $p < .01$, aldersgruppe 71 til 80 år ikke sig)

3.2.3 Ulike typer lån

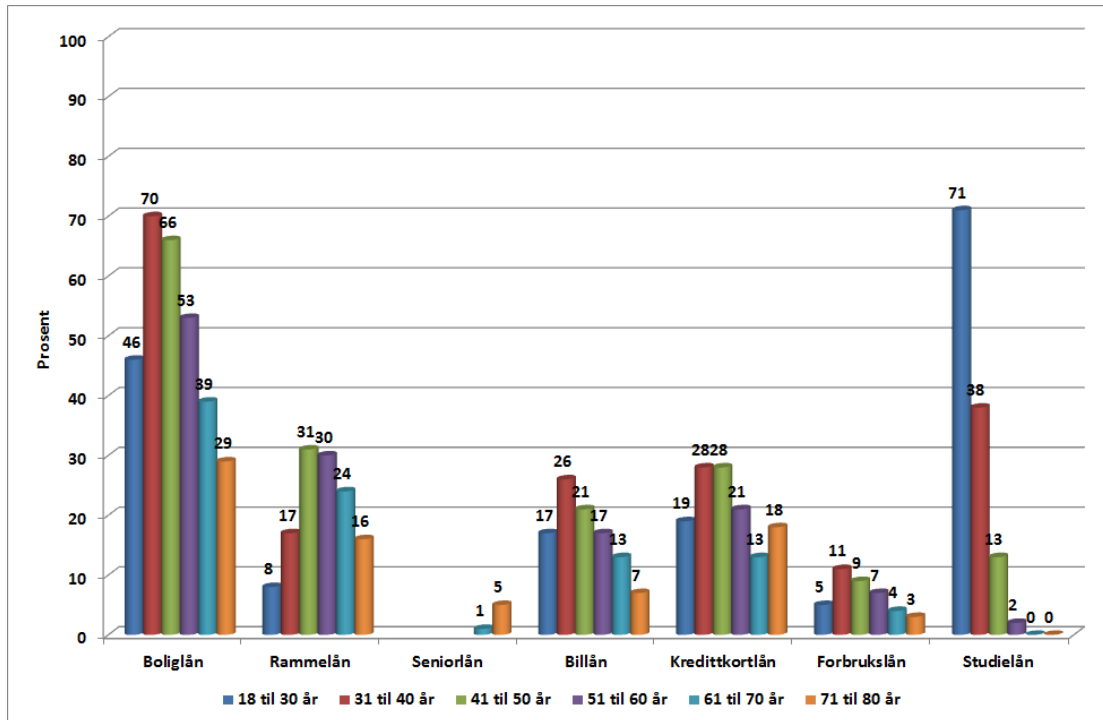
Det er også grunn til å anta at ulike typer lån vil variere over livsfase.

Figur 3-3: Ulike typer lån etter alder (Tabellen med gjennomsnittstall, standardavvik, N og signifikanstesting er i vedlegg 2). (De som ikke har lån, er også inkludert i resultatene, null i lån).

Det er ikke forskjeller på forbrukslånenes størrelse når det gjelder de ulike aldersgruppene. Spørsmålet om forbrukslån er på individnivå og vi spør om de selv har forbrukslån. Det er imidlertid de eldste som har lavest kredittlån. Kredittlån er også på individnivå. Det er de yngste og de i aldersgruppen 61 til 70 år som har nest lavest kredittkortlån, mens den eldste aldersgruppen har lavest. Billånene er størst blant dem som er 60 år og yngre, mens de eldste ikke har så mye i billån. Det kan være grunn til å tro at når de eldste kjøper bil, tar de opp lån med sikkerhet i boligen, for eksempel i form av et rammelån, eller de kan ha penger på bok. Når det gjelder studielån avtar den rimeligvis sterkt med alderen.

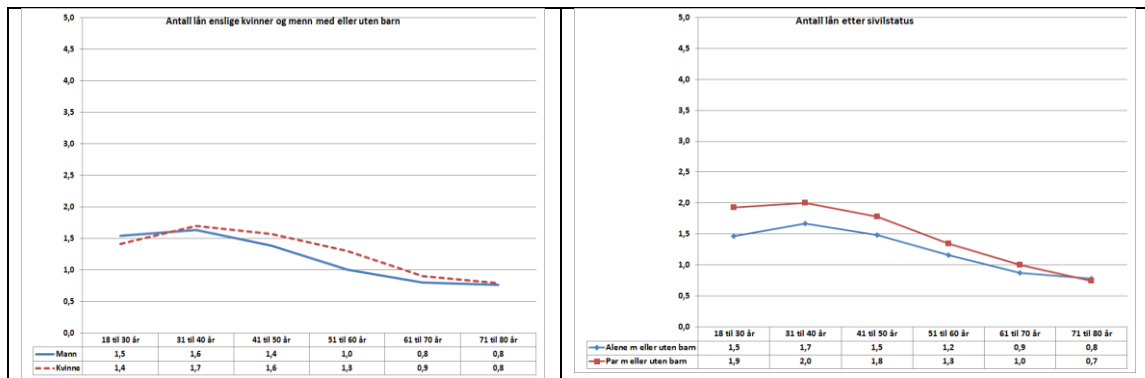
Generelt sett har gruppen par med eller uten hjemmeboende barn høyere boliglån (inkl. rammelån) sammenlignet med de som bor alene (med eller uten hjemmeboende barn). Dette virker rimelig ut fra en antagelse at par gjerne har en større bolig enn enslige. Forbrukslån er høyere blant de som bor alene enn de som er i et parforhold, og det samme gjelder kredittlån. Er en alene enten med eller uten barn vil inntekten også være lavere enn hos dem som er par, og det kan være fristende å spe på økonomien med forbrukslån, selv om dette gjerne er lån som er dyre. Man ønsker noe i dag, og vil ikke spare til en får råd til å kjøpe de ønskede forbrukstingene. Det kan jo også være nødvendige produkter, f.eks. at vaskemaskinen er gått i stykker og en må ha ny der og da. Både forbrukslån og kredittlån er lett å få tak i (Brusdal 2013, Poppe og Lavik 2013).

Figur 3-4: Prosentandel med ulike typer lån etter alder. (Vet ikke inkludert i nei-gruppen) N=2004. Alle sig for $p < .001$

Vi ser av denne figuren at andel med boliglån er høyest i aldersgruppene 31 til 60 år. Andelen med rammelån er høyest i aldersgruppene 41 til 70 år. Også andelen med billån er høyest i de midterste aldersgruppene, noe som også gjelder kredittkortlån og forbrukslån. Det er altså dem i de midterste aldersgruppene som har høyest lån og størst andel med lån.

3.2.4 Antall lån

Figur 3-5 Antall lån hos enslige kvinner og menn og alder, og antall lån etter sivilstatus og alder

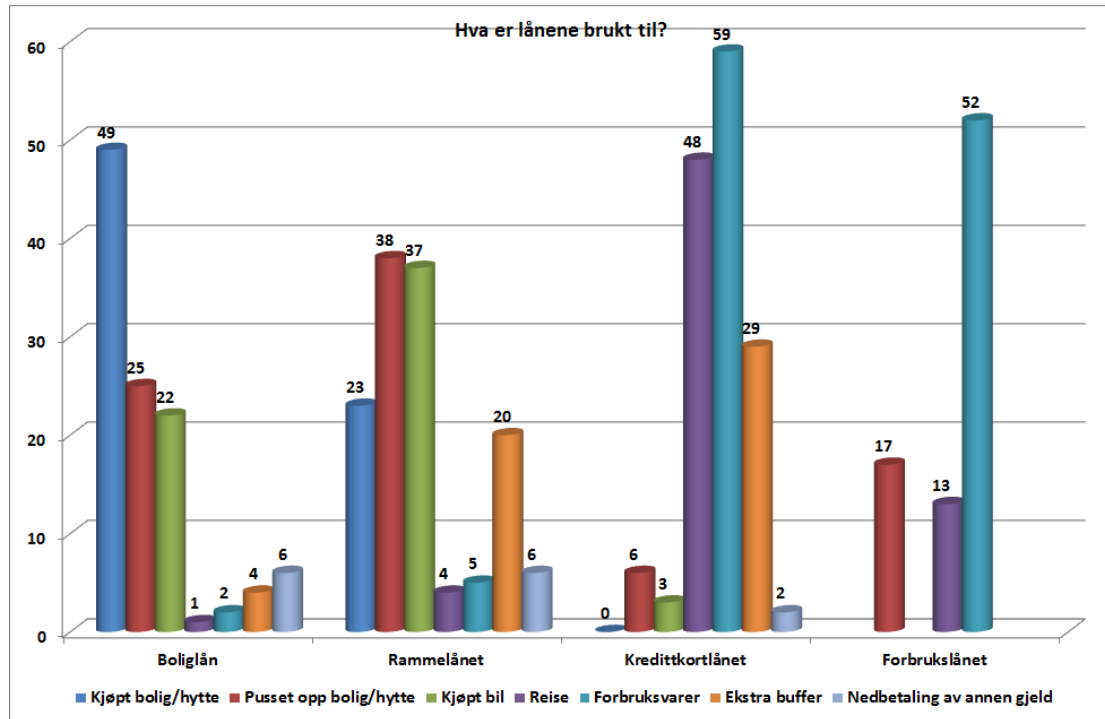
Antall lån et hushold har kan også si noe om den økonomiske belastning. Mange lån kan være vanskelig for noen å håndtere. Her har vi kun talt opp om de har lån eller ikke. Både når det gjelder forbrukslån og kredittkortlån kan det være flere av disse, men vi har kun tatt med om de har eller ikke har.

Først og fremst er der ingen forskjell mellom kvinner og menn i noen aldersgrupper, men vi ser at antall lån går ned med den økende alderen. Med økende alder har en ikke bruk for så mange lån. Selv om økonomien for eldre enslige ikke er spesielt høy kan likevel denne gruppen det de trenger. Dessuten kan en være mindre kravstore etter som de har vokst opp i en tid hvor det ikke var flust med penger. Dette vil i så fall være en generasjonseffekt. (Se ellers kapittel 2).

Antall lån er flere der respondenten i parforhold befinner seg i aldersgruppen 18 til 30 år er gjennomsnitt flere enn aleneboende i tilsvarende aldersgruppe (sig $p < .01$ – kjikvadrat). Igjen er det slik at par har flere behov enn enslige.

3.2.5 Hva er lånene brukt til?

Det kan også være interessant å se hva lånene brukes til.

Figur 3-6 Hva de ulike lån er brukt til? Prosentandeler

Det er grunn til å tro at hva lånene brukes til, varierer med hvilke typer lån de har. Boliglånet brukes stort sett til bolig, men man kan også ta opp boliglån for å pusse opp, eller kjøpe bil.

Rammelån, som tas opp med sikkerhet i bolig, brukes også til å pusse opp og eller kjøpe bil, men også til kjøp av bolig. Rammelånet brukes også som en buffer. Rammelånet i denne undersøkelsen er det som er tatt ut. Rammelån er et fleksibelt lån som man ikke behøver å ta ut alt. Kredittkortlån brukes først og fremst til forbruksvarer, dernest reiser, men også som en ekstra buffer. Kredittkortlån er ofte kostbare lån, og de som havner i den såkalte «luksusfel- len» kjennetegnes gjerne ved å ha mange kredittlån (Poppe og Lavik, 2013). Forbrukslån går også til forbruksvarer, men en viss andel går også til oppussing (kan være kjøp av oppus- singsprodukter), og en mindre andel til reiser.

Tabell 3-3 Hva de ulike lån er brukt til, etter alder. Prosent

	18 til 30 år	31 til 40 år	41 til 50 år	51 til 60 år	61 til 70 år	71 til 80 år	Total	
Hva har du/dere brukt boliglånet til?								
Kjøpt bolig/hytte	80	63	41	40	33	30	49	***
Pusset opp bolig/hytte	15	21	30	29	27	18	25	**
Kjøpt bil	10	22	27	24	24	25	22	**
Reise				1	2	3	1	ikke sig
Forbruksvarer	3	2	2	3	1		2	ikke sig
Ekstra buffer	3	4	3	4	8	10	4	ikke sig
Nedbetaling av annen gjeld	3	5	6	7	7	10	6	ikke sig
N=1041								
Hva har du/dere brukt rammelånet til								
Kjøpt bolig/hytte	40	33	25	21	16	9	23	**
Pusset opp bolig/hytte	40	40	44	39	35	13	38	ikke sig
Kjøpt bil	24	40	42	36	35	30	37	ikke sig
Reise	8	2	3	3	6	9	4	ikke sig
Forbruksvarer	8	4	7	5	2	4	5	ikke sig
Ekstra buffer	12	21	19	21	19	26	20	ikke sig
Nedbetaling av annen gjeld	4	8	10	7	2	4	6	ikke sig
N=451								
Hva har du brukt kredittkortlånet til								
Kjøpt bolig/hytte								ingen
Pusset opp bolig/hytte	3	11	7	7	3	4	6	ikke sig
Kjøpt bil	3		4	2	3	4	3	ikke sig
Reise	35	40	49	57	49	58	48	*
Forbruksvarer	74	71	58	52	51	42	59	**
Ekstra buffer	43	37	30	23	22	8	29	**
Nedbetaling av annen gjeld	2	3	2	2	1	4	2	Ikke sig
N=513								
Hva har du brukt forbrukslånet til?								
Pusset opp bolig/hytte	7	16	18	23	13	25	17	ikke sig
Reise		10	21	10	19	25	13	ikke sig
Forbruksvarer	47	74	48	48	31	50	52	ikke sig
N=130								

*Sig p<.05, **sig p<.01, *** sig p<.001

Hva man bruker lånene til henger også til en viss grad sammen med alder. Det er en sterk sammenheng mellom alder og hva man bruker boliglånet til. Jo eldre en er, jo lavere andel bruks til kjøp av bolig/hytte. Fra 41 år og eldre bruker flere eldre boliglånet til bil. I disse aldersgruppene har boligen kanskje steget i verdi, lånene på boligen er i ferd med å bli nedbetalt, og det synes fornuftig å låne til bil med pant i boligen. De eldste bruker oftere boliglånet til en ekstra buffer eller nedbetaler annen gjeld. Rammelånet brukes til kjøp av bolig/hytte oftere blant de yngre enn eldre. Da må de i så fall ha et rammelån som ikke er blitt brukt, men som har sikkerhet i en annen bolig enn den som blir kjøpt.

Når det gjelder kredittkortlån bruker de eldre dette oftere til reiser, mens yngre bruker de på forbruksvarer. Det er også flere yngre som bruker kredittkortlån som en ekstra buffer. Dette er vel ikke spesielt økonomisk ettersom kredittkortlån oftere er dyre lån. Når det gjelder forbrukslån er det ingen signifikante forskjeller i alder. Dette skyldes at antall observasjoner er så få.

3.3 Økonomi og alder

Tre forhold som indikerer økonomiske ressurser på, er de uten betalingsproblemer, synet på egen økonomi og om en har penger i bakhånd.

3.3.1 Betalingsproblemer

Følgende spørsmål ble stilt til flerpersongshusholdninger i 2013:

Har det i løpet av det siste året hendt at husholdet ditt ikke har penger til å betale regninger eller lån ved absolutt siste forfall? Ja/Nei/Vet ikke

De som svarte ja fikk følgende oppfølgings spørsmål:

Hvor sjelden eller ofte har husholdets betalingsproblemer forekommet? En sjelden gang/Av og til/Ofte/Vet ikke.

Samtlige fikk følgende spørsmål i 2013:

Har det i løpet av det siste året hendt at du selv ikke har hatt penger til å betale regninger eller lån ved absolutt siste forfall? Ja/Nei/vet ikke

De som oppga «av og til» eller «ofte» på oppfølgingsspørsmålet ble definert som husholdninger med tilbakevendende betalingsproblemer.

Tabell 3-4 Betalingsproblem, etter alder, ikke vektet

	18 til 30 år	31 til 40 år	41 til 50 år	51 til 60 år	61 til 70 år	71 til 80 år	Total
Ikke betalingsproblem	88	90	94	98	98	99	95
Betalingsproblem	12	10	6	2	2	1	5
	100	100	100	100	100	100	100
N	320	284	370	450	438	140	2002

Sig $p < .001$ kji-kvadrat

Andel uten alvorlige betalingsproblemer øker med økende alder. Det er nesten ingen over 50 år som oppgir at de eller husholdningen har alvorlige betalingsproblemer. Betalingsproblemer skilte ikke mellom sivilstatus i de ulike aldersgruppene. Selv om de eldste ikke er de som har høyest inntekt, kan det tenkes at eldre opptrer mer fornuftig i planlegging av økonomien enn yngre, og derfor ikke kommer i gruppen med alvorlige betalingsproblemer.

Økonomisk atferd har imidlertid endret seg for eldre den senere tid. I siste halvdel av 1990-tallet og inn på 2000-tallet var utviklingstrenden i boligmarkedet gunstig (Poppe 2012). Under den økonomiske oppgangstiden 2005-2008 og videre i 2010-2013 har boligprisene fortsatt å stige – periodevis kraftig. På 2000-tallet hadde mange over 50 år opparbeidet seg en betydelig boligformue. Dette har gjort dem til attraktive lånekunder i bankene og til et satsingsområde for salg av lån og andre finansielle produkter. Dette har gitt dem anledning til å

oppgradere egen boligstandard og også kjøpe flere boliger – for eksempel fritidsboliger, utleieboliger eller boliger til sine barn. Som en følge av dette har gjeldsporteføljene i denne gruppen økt til nivåer hvor mange ikke lenger er i stand til å bli gjeldsfrie før de blir pensjonister (Poppe 2012).

Dette har i sin tur også ført til endringer i holdningen til lån og til arv og til økning i betalingsproblemer for eldre. I Aftenposten 10. desember 2013 er et oppslag om at økningen i betalingsproblemer er størst blant dem som er 66 år og eldre. Fra 2010 til 2012 var økningen i betalingsanmerkninger på 23,2 prosent for denne aldersgruppen, mens økningen for de andre gruppene var langt lavere. Også inkassosaker blant de eldre har økt. Antallet inkassosaker for personer over 60 år er doblet siden 2004, mens den i samme periode for alle aldersgrupper har økt med 2 prosent. Det er altså ikke alle eldre som tenker økonomisk ut fra generasjonshypotesen. I artikkelen tror Christian Poppe (SIFO) at det er en mentalitetsendring som er med på å forklare utviklingen. Han sier det er en annen tankegang nå enn før. Det kan for mange være krevende å justere ned forbruket når man som pensjonist får redusert inntekt. De eldre bruker mer penger i pensjonisttilværelsen enn det som var vanlig tidligere, ifølge Eikemo i Lindorff i samme artikkel. Imidlertid, selv om økningen i betalingsanmerkninger og inkassosaker er størst blant de eldre, er andelen likevel liten. Blant eldre på 66 år og over utgjør dette 1,3 prosent av denne gruppen, noe som stemmer godt overens med våre tall om alvorlige betalingsproblemer, hvor 2 prosent i aldersgruppen 61 til 70 år sa de hadde alvorlige betalingsproblemer, mens tilsvarende andel for de i aldersgruppen 71 til 80 år var 1 prosent.

3.3.2 Hvordan vil du beskrive økonomien i husholdet ditt?

Dette er en subjektiv oppfatning om hvordan de mener økonomien i husholdet er.

Tabell 3-5 Hvordan vil du beskrive økonomien i husholdet ditt de siste tolv månedene? Etter alder (ikke vektet, ekskl vet ikke)

	18 til 30 år	31 til 40 år	41 til 50 år	51 til 60 år	61 til 70 år	71 til 80 år	Tot
Veldig god	6	10	15	18	18	12	14
Ganske god	33	42	42	44	44	51	42
Middels	43	38	38	34	35	34	37
Ganske dårlig	16	10	4	2	3	2	6
Veldig dårlig	2	1	1	1	0	1	1
	100	100	100	100	100	100	100
N	316	283	367	448	437	139	1990

Sig $p < .001$ kjikvadrat

Økonomien anses som dårligere der respondenten er 30 år og yngre enn der respondenten er i den eldste aldersgruppen. Det er færre i den eldste aldersgruppen som sier økonomien er veldig god sammenlignet med dem i aldersgruppen 51 til 70 år. Det er imidlertid flest blant pensjonistene (71 til 80 år) som sier økonomien er ganske god sammenlignet med de yngre. Dette synet er også i tråd med den faktiske inntekt som blir lavere i den eldste aldersgruppen sammenlignet med dem som er yngre. Det er svært få i den eldste aldersgruppen som mener at de har dårlig økonomi. Synet på økonomien skiller heller ikke mellom sivilstatus i de ulike aldersgruppene.

3.3.3 Har du penger i bakhånd?

Å ha penger i bakhånd, eller en buffer, gjør at man har en mer robust økonomi enn om man ikke her. Har man en buffer, kan man møte utforsatte utgifter. Man kan få uventet repara-

sjon på bilen, vaskemaskinen går i stykker, en kan oppleve vannskade man ikke får igjen på forsikringen, osv.

Tabell 3-6 Har du penger i bakhånd? Etter alder (ikke vektet, ekskl vet ikke)

	18 til 30 år	31 til 40 år	41 til 50 år	51 til 60 år	61 til 70 år	71 til 80 år	Tot
Nei, har ingen penger i bakhånd	17	17	14	10	4	2	11
Ja, men mindre enn en månedslønn	31	20	16	9	6	5	14
Ja, omtrent en månedslønn	14	16	15	12	9	12	13
Ja, mer enn en månedslønn	39	47	54	70	81	80	62
	100	100	100	100	100	100	100
N	307	279	366	443	430	138	1963

Sig $p < .001$ kjikvadrattest

Det er også en sterk sammenheng mellom alder og spørsmålet om de har penger i bakhånd. De to eldste aldersgruppene synes å ha store buffere, med mye penger i bakhånd. De eldste var jo også dem som brukte boliglån som en buffer (kapittel 3.2.5). De eldste synes altså ikke som en ressurs svak gruppe. Det er ikke forskjeller mellom sivilstatus i de eldste aldersgruppene.

3.4 Oppsummering

Selv om de to eldste aldersgruppene har lavere husholdsinntekt enn gjennomsnittet, synes det ikke som om økonomien er dårlig. I disse aldersgruppene er boliglånet lavt, en del har heller ikke boliglån lengre. Studielånet er også nedbetalt for dem som har hatt slikt, og billånet er gjennomsnittlig lavere. Kanskje dette er grupper som lar være å kjøpe ny bil, evt. at de ikke behøver å ta opp lån for å kjøpe ny bil. De eldste aldersgruppene har heller ikke dyre forbrukslån.

De eldre har heller ikke betalingsproblemer. Jo eldre en er, i jo mindre grad har man alvorlige betalingsproblemer. De eldre beskriver også økonomien i husholdet som god. Det er imidlertid noen flere i aldersgruppen 61 til 70 år enn aldersgruppen 71 til 80 som beskriver den som 'veldig god', men det er noen flere i aldersgruppen 71 til 80 år enn aldersgruppen 61 til 70 år som beskriver den som 'ganske god'. Det er også flere de to eldste aldersgruppene som har penger i bakhånd sammenlignet med de yngre aldersgruppene. Etter hvert som nye generasjoner trer inn i de eldres rekker, kan det imidlertid se ut som de tar med seg livsstiler og forbruk som ikke alle har økonomi til. Men ut fra SIFO-surveyen 2013 ser det altså ikke ut som de eldre lever på eksistensminimum. Vi må imidlertid ta forbehold om at de eldre ikke er helt representative for disse aldersgruppene pga. tilgang til internett, som er en forutsetning for å delta i web-undersøkelser, og som er mindre utbredt blant de eldre enn de yngre.

Til slutt kan vi nevne at selv om de eldre synes å ha en relativt god økonomi, kan det likevel tenkes at når nye kohorter blir eldre og pensjonister i fremtiden, kan disse ha andre oppfatninger og andre krav enn dagens eldre. Nye kohorter vil ha vokst opp under mer velstand enn dagens pensjonister. Når inntekten går ned når en blir pensjonist, kan flere komme opp i beta-

lingsproblemer dersom de fortsetter sin praksis med kredittkort- og forbrukslån. Pga. den nye pensjonsreformen er det også mye som tyder på at nye kohorter i større grad må basere seg på selv-initierte pensjonssparetiltak. Dette har ikke dagens pensjonister i tilsvarende grad måtte gjøre. Men vi ser likevel spor av en mentalitetsendring hos pensjonistene som kan forsterkes ytterligere når nye grupper eldre trer inn i pensjonistenes rekker.

Litteratur

- Berg, L. (2009): *Forbrukerkompetanse 2005-2009*. Prosjektnotat nr. 7. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Berg, L. (2008): Loyalty, naivety and powerlessness among Norwegian retail bank customers. *International Journal of Consumer Studies*, no 32, pp 22-232.
- Berg, L. (2013): *Eldres vurderinger av forbrukermarkedene før og nå. En pilotstudie med innspill fra Forbrukerombudet og Forbrukerrådet*. Rapport nr. 2013, Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Berg, L. & Å. Gornitzka (2011): The Consumer Attention Deficit Syndrome: Consumer choices in complex markets. *Acta Sociologica* 55(2), 159-178.
- Bjurstrøm, E. (1984): *Generasjonsopprøret*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brusdal, R. (2013): *Unge voksne og personlig økonomi*. Oppdragsrapport nr 4. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Elder, G. (1974): *Children of the great depression*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Frønes, I. og R. Brusdal (2000): *På sporet av den nye tid*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Frønes, I. og R. Brusdal (2003): Generasjoner, livsløp og forandring. I Frønes og Kjølørød (red) *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hagestad, G. (2003): Aldring. I Frønes og Kjølørød (red) *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Halvorsen, E. (2003): Hvorfor sparer de eldre så mye? *Samfunnsspeilet* 2003/1. SSB
- Hansen, R. og B. Slagvold (2009): Alder og livskvalitet. Eldre er tilfreds med livet – eller er det bare noe de tror? *Samfunnsspeilet* 2009/1. SSB
- Hansen, T., B. Slagvold og T. Moum: *Financial Satisfaction in old age: A satisfaction paradox or a result of accumulated wealth?*
http://www.nova.no/asset/3461/1/3461_1.pdf [Lesedato: November 2013].
- Inglehart, R. (1977): *The silent revolution*. Princeton University Press.

- Lavik, R. (1997): *Miljøengasjement i endring?* Arbeidsrapport nr. 7. Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning
- Lyon, P. D. Kinney and A. Colquhoun (2002): Experience, change and vulnerability: Consumer education for older people revisited. *International Journal of Consumer Studies* 26,3. Pp 178-187.
- Mannheim, K. (1952): *Essays on the sociology of knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mead, M. (1979): *Culture and Commitment. A study of the generation gap*. Garden City, New Jersey: Natural History Press.
- Nes, R.B. (2007): *Well-being and psychological distress genetic and environmental influences on stability, change and covariance*. Oslo: Department of Psychology faculty of Social Sciences University of Oslo: Unipub.
- Poppe, C. (2012): *Økonomisk utsatthet. Situasjonen for norske hushold i 2011*. Oppdragsrapport nr 2. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO)
- Poppe, C. og R. Lavik (2013): *Hvorfor øker åpnede gjeldordningssaker i Oslo?* Oppdragsrapport nr 3. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Ringen, S. (1995): Well-Being, Measurement and Preferences. *Acta Sociologica* 38(3-15).
- Schjøll, A. & F. Alfnes (2013): *Forbrukeres holdning til pensjonssparing. Resultater fra en webundersøkelse*. Oppdragsrapport nr. 7-2013. SIFO, Oslo.
- Schjøll, A. og F. Alfnes (2013) *Forbrukernes holdning til pensjonssparing*. Oppdragsrapport nr. 7. Oslo: SIFO (Statens institutt for forbruksforskning).
- Slagvold, B. (1985): *Inadequate living conditions and yet satisfied in old age*. Rapport nr. 5. Oslo: Norsk Gerontologisk institutt.
- Slettemeås, D. (2009): *Forbrukernes digitale mestring*. Prosjektnotat nr. 10. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Slettemeås, D. (2007): *Forbrukernes stilling i informasjonssamfunnet*. SIFO oppdragsrapport nr. 15 – Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.

Vedlegg 1

13100736 SIFO-SURVEYEN III

welcome

```
^f('IntroText').valueLabel()^
```

```
document.getElementById("whiteheader").style.backgroundImage="url('^f('LogoLT')^)";
```

Econ1 - Econ1

[Field width=1 ♦ Not required]

ØKONOMI Hvordan har husholdets samlede inntekt utviklet seg i løpet av de siste tolv månedene?

- Er økt merkbart (1)
- Har holdt seg noenlunde stabil (2)
- Er redusert merkbart (3)
- Vet ikke (4)

Econ2 - Econ2

[Field width=1 ♦ Not required]

Hvordan har husholdets utgifter utviklet seg i løpet av de siste tolv månedene?

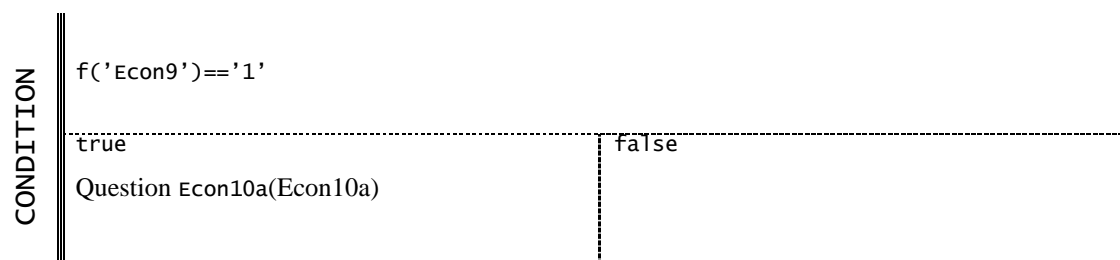
- Er økt merkbart (1)
- Har holdt seg noenlunde stabile (2)
- Er redusert merkbart (3)
- Vet ikke (4)

Econ9 - Econ9

[Field width=1]

BOLIGLÅN Har husholdet ditt boliglån?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

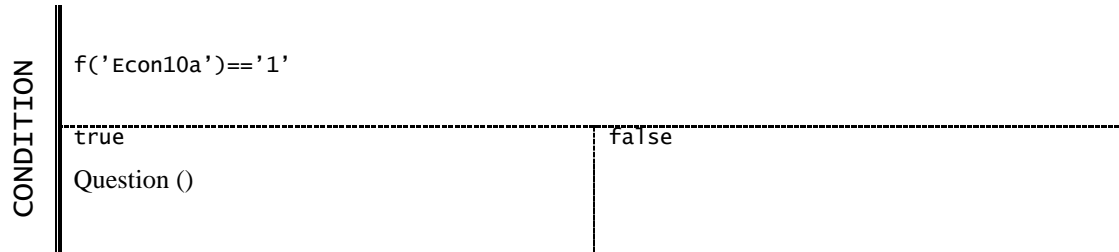

Econ10a - Econ10a

[Field width=1]

Utgjør boliglånet en million kroner eller mer?

- Ja (1)
 Nei (2)
 Vet ikke (3)

Econ10 - Econ10

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=4 ♦ Columns=5 ♦ Decimal places=2]

Hvor mye har husholdet i boliglån? (Summer eventuelt alle lån, inkludert lån til bolig nr 2/hytte, billån som er tatt ut med sikkerhet i bolig, etc.)

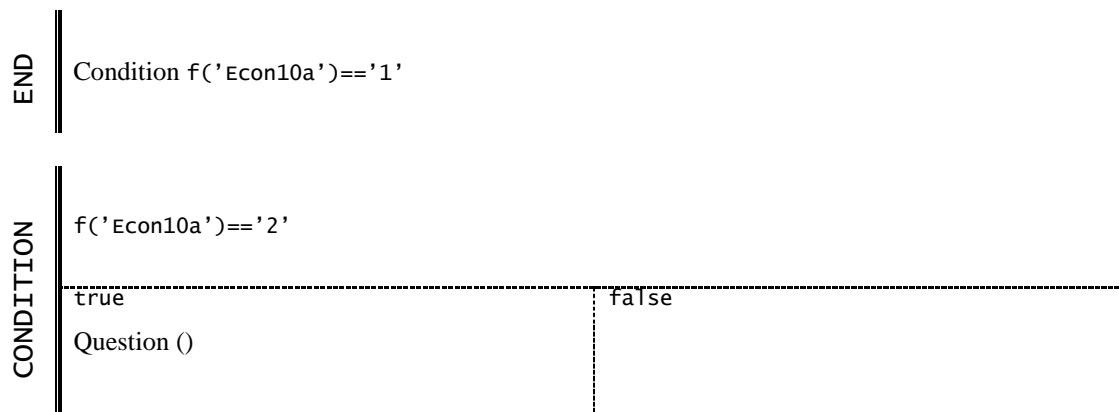
(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i millioner kroner med to desimaler. F.eks 1.250.000 skrives 1,25)

Millioner kroner : (1) _____

Econ10b - Econ10b

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

Econ10c - Econ10c

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=3 ♦ Columns=3]

Omtrent hvor stort er boliglånet?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i tusen kroner. For eksempel 750.000 skrives 750)

Kroner : (1) _____ tusen (1)

Econ10cb - Econ10cb

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END ||| Condition f('Econ10a')== '2'

Econ10Ny - Econ10Ny

[Field width=1 ♦ Force Number of Items: Min 0]

Hva har du/dere brukt boliglånet til (de siste fem årene)?

(Du kan sette flere kryss)

- Kjøp av bolig/hytte (1)
 Pusse opp bolig/hytte (2)
 Bilkjøp (3)
 Reise (4)
 Forbruksvarer (møbler, elektriske artikler, klær, bensin, mat, etc) (5)
 Ekstra «buffer» i tilfelle uforutsette utgifter (6)
 Nedbetaling av annen gjeld (7)
 Annet: vennligst notér : (8)_____ [Other]

END ||| Condition f('Econ9')== '1'

Econ100a - Econ100a

[Field width=1]

RAMMELÅN Har husholdet rammelån (en kassakreditt med sikkerhet i bolig, flexilån)?

- Ja (1)
 Nei (2)
 Vet ikke (3)

CONDITION ||| f('Econ100a')== '1'

true | false

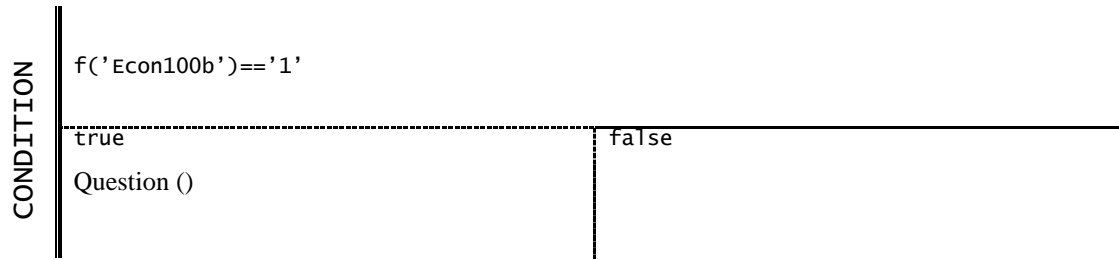
Question Econ100b(Econ100b)

Econ100b - Econ100b

[Field width=1]

Har du/dere tatt ut en million eller mer i rammelån?

- Ja (1)
 Nei (2)
 Vet ikke (3)

Econ100c - Econ100c

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=4 ♦ Columns=5 ♦ Decimal places=2]

Hvor mange millioner har du/dere tatt ut i rammelån, ca?

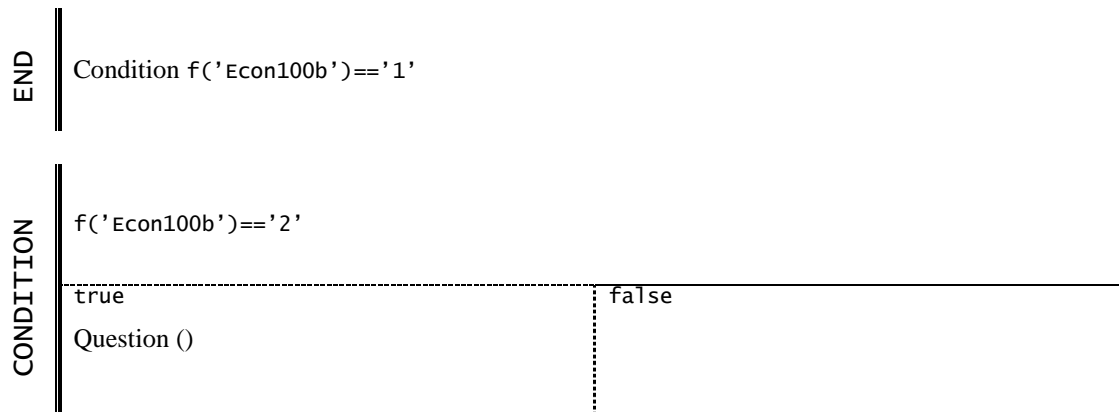
(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i millioner kroner med to desimaler. F.eks 1.250.000 skrives 1,25)

Millioner kroner : (1) _____

Econ100cb - Econ100cb

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

Econ100d - Econ100d

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=3 ♦ Columns=3]

Omtrent hvor mye er tatt ut av rammelånet?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i tusen kroner. For eksempel 750.000 skrives 750)

Kroner : (1) _____ tusen (1)

Econ100db - Econ100db

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END ||| Condition f('Econ100b')== '2'

Econ100e - Econ100e

[Field width=1 ♦ Force Number of Items: Min 0]

Hva har du/dere brukt rammelånet til (de siste fem årene)?

(Du kan sette flere kryss)

- Kjøp av bolig/hytte (1)
- Pusse opp bolig/hytte (2)
- Bilkjøp (3)
- Reise (4)
- Forbruksvarer (møbler, elektriske artikler, klær, bensin, mat, etc) (5)
- Ekstra «buffer» i tilfelle uforutsette utgifter (6)
- Nedbetaling av annen gjeld (7)
- Annet: vennligst notér : (8) _____ [Other]

END ||| Condition f('Econ100a')== '1'

Econ101a - Econ101a

[Field width=1]

SENIORLÅN Har husholdet seniorlån/ ofte kalt «litt ekstra», der rentene blir lagt til lånet?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

CONDITION ||| f('Econ101a')== '1'

true | false

Question Econ101b(Econ101b)

Econ101b - Econ101b

[Field width=1]

Har du/dere tatt ut en million eller mer i seniorlån?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

CONDITIO ||| f('Econ101b')== '1'

true | false

Question ()

Econ101c - Econ101c

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=4 ♦ Columns=5 ♦ Decimal places=2]

Hvor mange millioner har du/dere tatt ut i seniorlån, ca?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i millioner kroner med to desimaler. F.eks 1.250.000 skrives 1,25)

Millioner kroner : (1) _____

Econ101cb - Econ101cb

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END

Condition f('Econ101b')== '1'

CONDITION

f('Econ101b')== '2'

true

false

Question ()

Econ101d - Econ101d

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=3 ♦ Columns=3]

Omtrent hvor stort er seniorlånet?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i tusen kroner. For eksempel 750.000 skrives 750)

Kroner : (1) _____ tusen (1)

Econ101db - Econ101db

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END

Condition f('Econ101b')== '2'

Econ101e - Econ101e

[Field width=1 ♦ Force Number of Items: Min 0]

Hva har du/dere brukt seniorlånet til (de siste fem årene)?

(Du kan sette flere kryss)

- Kjøp av bolig/hytte (1)
- Pusse opp bolig/hytte (2)
- Bilkjøp (3)
- Reise (4)
- Forbruksvarer (møbler, elektriske artikler, klær, bensin, mat, etc) (5)
- Ekstra «buffer» i tilfelle uforutsette utgifter (6)
- Nedbetaling av annen gjeld (7)
- Annet: vennligst notér : (8)_____ [Other]

END ||| Condition f('Econ101a')== '1'

Econ11a - Econ11a

[Field width=1]

BILLÅN Har husholdet ditt billån (billån som ikke er tatt ut med sikkerhet i bolig)?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

CONDITION ||| f('Econ11a')== '1'

true false

Question Econ11b(Econ11b)

Econ11b - Econ11b

[Field width=1]

Har du/dere tatt ut en million eller mer i billån?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

CONDITION ||| f('Econ11b')== '1'

true false

Question ()

Econ11c - Econ11c

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=4 ♦ Columns=5 ♦ Decimal places=2]

Hvor mange millioner har du/dere tatt ut i billån, ca?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i millioner kroner med to desimaler. F.eks 1.250.000 skrives 1,25)

Millioner kroner : (1) _____

Econ11cb - Econ11cb

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END	Condition f('Econ11b')== '1'	
CONDITION	f('Econ11b')== '2'	
	true Question ()	false

Econ11d - Econ11d

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=3 ♦ Columns=3]

Omtrent hvor stort er billånet?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i tusen kroner. For eksempel 750.000 skrives 750)

Kroner : (1) _____ tusen (1)

Econ11db - Econ11db

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END	Condition f('Econ11b')== '2'
END	Condition f('Econ11a')== '1'

Econ17 - Econ17

[Field width=1]

Kredittkort Det finnes i dag to hovedtyper av betalingskort: debetkort og kredittkort. - Et debetkort belaster kontoen din direkte ved kjøp eller uttak (f.eks. NOR-kort med VISA). - Et kredittkort gir betalingsutsettelse, der tilbakebetaling skjer ved senere forfall, eller i månedlige rater til en fastsatt rente

(f.eks. VISA, Mastercard, American Express, Diners, Eurocard, Her-og-nå, Cresco, Icano, Coop betalingskort el.l.). Hvor mange kredittkort (dvs kort med betalingsutsettelse) har du?

- Ingen (1)
- 1 (2)
- 2 (3)
- 3 (4)
- 4 (5)
- 5 eller flere (6)

CONDITION	f('Econ17').any('2','3','4','5','6')			
	<table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%; text-align: center;">true</td> <td style="width: 50%; text-align: center;">false</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;">Question Econ18(Econ18)</td> </tr> </table>	true	false	Question Econ18(Econ18)
true	false			
Question Econ18(Econ18)				

Econ18 - Econ18

[Field width=1]

Har du i løpet av de siste tolv månedene kjøpt varer eller tjenester med kredittkort?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

CONDITION	f('Econ18')== '1'			
	<table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%; text-align: center;">true</td> <td style="width: 50%; text-align: center;">false</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;">Question Econ19(Econ19)</td> </tr> </table>	true	false	Question Econ19(Econ19)
true	false			
Question Econ19(Econ19)				

Econ19 - Econ19

[Field width=1 ♦ Not required]

Sist gang du fikk regning på kredittkortkjøp, betalte du da inn hele summen, eller bare et avdrag?

- Hele summen (1)
- Et avdrag (2)
- Vet ikke (3)

END	Condition f('Econ18')== '1'
-----	-----------------------------

Econ20a - Econ20a

[Field width=1]

Hvis du tar med alle kortene du har, har du kredittkortlån (som det betales renter på)?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

CONDITION	f('Econ20a')== '1'			
	<table border="1"> <tr> <td>true</td> <td>false</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Question Econ20b(Econ20b)</td> </tr> </table>	true	false	Question Econ20b(Econ20b)
true	false			
Question Econ20b(Econ20b)				

Econ20b - Econ20b

[Field width=1]

Har du/dere tatt ut en million eller mer i kredittkortlån?

- Ja (1)
 Nei (2)
 Vet ikke (3)

CONDITION	f('Econ20b')== '1'			
	<table border="1"> <tr> <td>true</td> <td>false</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Question ()</td> </tr> </table>	true	false	Question ()
true	false			
Question ()				

Econ20c - Econ20c

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=4 ♦ Columns=5 ♦ Decimal places=2]

Hvor mange millioner har du/dere tatt ut i kredittkortlån, ca?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i millioner kroner med to desimaler. F.eks 1.250.000 skrives 1,25)

Millioner kroner : (1) _____

Econ20cb - Econ20cb

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END	Condition f('Econ20b')== '1'			
CONDITION	f('Econ20b')== '2'			
	<table border="1"> <tr> <td>true</td> <td>false</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Question ()</td> </tr> </table>	true	false	Question ()
true	false			
Question ()				

Econ20d - Econ20d

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=3 ♦ Columns=3]

Omtrent hvor stort er kredittkortlånet?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i tusen kroner. For eksempel 750.000 skrives 750)

Kroner : (1) _____ tusen (1)

Econ20db - Econ20db

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END ||| Condition f('Econ20b')== '2'

Econ20e - Econ20e

[Field width=1 ♦ Force Number of Items: Min 0]

Hva har du/dere brukt kredittkortlånet til (de siste fem årene)?

(Du kan sette flere kryss)

- Kjøp av bolig/hytte (1)
 Pusse opp bolig/hytte (2)
 Bilkjøp (3)
 Reise (4)
 Forbruksvarer (møbler, elektriske artikler, klær, bensin, mat, etc) (5)
 Ekstra «buffer» i tilfelle uforutsette utgifter (6)
 Nedbetaling av annen gjeld (7)
 Annet: vennligst notér : (8)_____ [Other]

END ||| Condition f('Econ20a')== '1'

END ||| Condition f('Econ17').any('2','3','4','5','6')

Econ14a - Econ14a

[Field width=1]

KONTOOVERTREKK Har du mulighet for å ha kontoovertrekk på lønnskontoen din (kassekreditt på lønnskontoen)?

- Ja (1)
 Nei, ikke mulighet for kontoovertrekk (2)
 Nei, har ikke lønnskonto (3)
 Vet ikke (4)

CONDITION	f('Econ14a')== '1'
	Question Econ14b(Econ14b)

Econ14b - Econ14b

[Field width=1]

Har du tatt ut kontoovertrekk på lønnskontoen?

- Ja (1)
 Nei (2)
 Vet ikke (3)

CONDITION	f('Econ14b')== '1'
	Question ()

Econ14c - Econ14c

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Columns=3]

Omtrent hvor mye har du tatt ut (trukket over)?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i tusen kroner. For eksempel 50.000 skrives 50)

Kroner : (1) _____ tusen (1)

Econ14cb - Econ14cb

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

econ14d - Econ14d

[Field width=1 ♦ Force Number of Items: Min 0]

Hva har du brukt overtrekket til (de siste to årene)?

(Du kan sette flere kryss)

- Kjøp av bolig/hytte (1)
 Pusse opp bolig/hytte (2)
 Bilkjøp (3)
 Reise (4)
 Forbruksvarer (møbler, elektriske artikler, klær, bensin, mat, etc) (5)
 Ekstra «buffer» i tilfelle uforutsette utgifter (6)
 Nedbetaling av annen gjeld (7)
 Annet: vennligst notér : (8) _____ [Other]

END ||| Condition f('Econ14b')== '1'

END ||| Condition f('Econ14a')== '1'

Econ13 - Econ13

[Field width=1]

FORBRUKSLÅN Har du selv forbrukslån?

(Ta også med kjøpekreditt, avbetalingskjøp, men IKKE kredittkort)

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

CONDITION ||| f('Econ13')== '1'

||| true false

||| Question Econ13a(Econ13a)

Econ13a - Econ13a

[Field width=1]

Har du en million eller mer i forbrukslån?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

CONDITION ||| f('Econ13a')== '1'

||| true false

||| Question ()

Econ13c - Econ13c

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=4 ♦ Columns=5 ♦ Decimal places=2]

Hvor mange millioner har du/dere tatt ut i forbrukslån, ca?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i millioner kroner med to desimaler. F.eks 1.250.000 skrives 1,25)

Millioner kroner : (1) _____

Econ13cb - Econ13cb

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END	Condition f('Econ13a')== '1'	
CONDITION	f('Econ13a')== '2'	
	true Question ()	false

Econ13d - Econ13d

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=3 ♦ Columns=3]

Omtrent hvor stort er forbrukslånet?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i tusen kroner. For eksempel 750.000 skrives 750)

Kroner : (1) _____ tusen (1)

Econ13db - Econ13db

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END	Condition f('Econ13a')== '2'
-----	------------------------------

Econ13e - Econ13e

[Field width=1 ♦ Force Number of Items: Min 0]

Hva har du brukt forbrukslånet til (de siste to årene)?

(Du kan sette flere kryss)

- Pusse opp bolig/hytte (1)
 Reise (2)
 Forbruksvarer (møbler, elektriske artikler, klær, bensin, mat, etc) (3)
 Annet: vennligst notér : (4)_____ [Other]

END	Condition f('Econ13')== '1'
-----	-----------------------------

Econ15 - Econ15

[Field width=1]

STUDIELÅN Har du selv studielån?

- Ja (1)
 Nei (2)
 Vet ikke (3)

CONDITION	f('Econ15')== '1'			
	<table border="1"> <tr> <td>true</td> <td>false</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Question Econ15a(Econ15a)</td> </tr> </table>	true	false	Question Econ15a(Econ15a)
true	false			
Question Econ15a(Econ15a)				

Econ15a - Econ15a

[Field width=1]

Har du en million eller mer i studielån?

- Ja (1)
 Nei (2)
 Vet ikke (3)

CONDITION	f('Econ15a')== '1'			
	<table border="1"> <tr> <td>true</td> <td>false</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Question ()</td> </tr> </table>	true	false	Question ()
true	false			
Question ()				

Econ15c - Econ15c

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=4 ♦ Columns=5 ♦ Decimal places=2]

Hvor mange millioner har du/dere tatt ut i studielån, ca?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i millioner kroner med to desimaler. F.eks 1.250.000 skrives 1,25)

Millioner kroner : (1) _____

Econ15cb - Econ15cb

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END	Condition f('Econ15a')== '1'
-----	------------------------------

CONDITION	f('Econ15a')== '2'	
	true	false
	Question ()	

Econ15d - Econ15d

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=3 ♦ Columns=3]

Omtrent hvor stort er studielånet?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i tusen kroner. For eksempel 750.000 skrives 750)

Kroner : (1) _____ tusen (1)

Econ15db - Econ15db

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
- Foretrekker å ikke oppgi (2)

END	Condition f('Econ15a')== '2'	

END	Condition f('Econ15')== '1'	

Econ23mask - Econ23mask

[Field width=1 ♦ Force Number of Items: Min 0]

Econ23mask

- .. den totale mengden lån i husholdet (1)
- .. boliglånets størrelse (2)
- .. rammelånets størrelse (som er tatt ut) (3)
- .. seniorlånets størrelse (4)
- .. billånets størrelse (5)
- .. kredittkortlånets størrelse (som er tatt ut) (6)
- .. forbrukslånets størrelse (7)
- .. størrelsen av overtrekket på lønnskontoen (8)
- .. studielånets størrelse (9)

CONDITION	f('Econ23mask').toBoolean()	
	true	false
	Question Econ23(Econ23)	

Econ23 - Econ23

[Field width=1 ♦ Not required]

VURDERING Hvor ubekymret eller bekymret er du for...

	Svært ubekymret1 (1)	2 (2)	3 (3)	4 (4)	Svært bekymret5 (5)	Vet ikke (6)
.. den totale mengden lån i husholdet (1)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
.. boliglånets størrelse (2)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
.. rammelånets størrelse (som er tatt ut) (3)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
.. seniorlånets størrelse (4)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
.. billånets størrelse (5)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
.. kredittkortlånets størrelse (som er tatt ut) (6)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
.. forbrukslånets størrelse (7)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
.. størrelsen av overtrekket på lønnskontoen (8)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
.. studielånets størrelse (9)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

END	Condition f('Econ23mask').toBoolean()	
CONDITION	f('antpers').any('2','3','4','5')	
	true	false
	Question Econ24(Econ24)	

Econ24 - Econ24

[Field width=1]

Har det i løpet av det siste året hendt at husholdet ditt ikke har hatt penger til å betale regninger eller lån ved absolutt siste forfall?

- Ja (1)
 Nei (2)
 Vet ikke (3)

CONDITION	f('Econ24')== '1'	
	true	false
	Question Econ26(Econ26)	

Econ26 - Econ26

[Field width=1]

Hvor sjelden eller ofte har husholdets betalingsproblemer forekommet?

- En sjelden gang (1)
- Av og til (2)
- Ofte (3)
- Vet ikke (4)

END | Condition f('Econ24')== '1'

END | Condition f('antpers').any('2','3','4','5')

Econ26b - Econ26b

[Field width=1]

Har det i løpet av det siste året hendt at du selv ikke har hatt penger til å betale regninger eller lån ved absolutt siste forfall?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

CONDITION | f('Econ26b')== '1'

CONDITION | true | false

Question Econ26c(Econ26c)

Econ26c - Econ26c

[Field width=1 ♦ Not required]

Hvor sjelden eller ofte har betalingsproblemene dine forekommet?

- En sjelden gang (1)
- Av og til (2)
- Ofte (3)
- Vet ikke (4)

END | Condition f('Econ26b')== '1'

CONDITION | f('Econ26').any('2','3') || f('Econ26c').any('2','3')

CONDITION | true | false

Question ()

QM3 - QM3

[Field width=1 ♦ Not required]

Hva gjorde du/dere for å få løse problemet sist dette skjedde?

(Ett kryss på hver linje)

	Ja (1)	Nei (2)	Vet ikke (3)
Brukte sparepenger (1)	☐	☐	☐
Reduserte forbruket (2)	☐	☐	☐
Flyttet til billigere bolig (3)	☐	☐	☐
Solgte eiendeler (4)	☐	☐	☐
Arbeidet overtid/ tok en ekstrajobb (5)	☐	☐	☐
Lånte/fikk penger/hjelp fra familie eller venner (6)	☐	☐	☐
Lånte fra arbeidsgiver/ fikk forskudd på lønn (7)	☐	☐	☐
Tok opp banklån (8)	☐	☐	☐
Tok opp forbrukslån (9)	☐	☐	☐
Brukte kontokreditt (10)	☐	☐	☐
Brukte kredittkort (11)	☐	☐	☐
Utsatte eller unnlot å betale regninger (12)	☐	☐	☐
Fikk hjelp fra familie/venner (13)	☐	☐	☐
Annet: Vennligst noter : (14) _____	☐	☐	☐
Vet ikke (15)	☐	☐	☐

Econ27 - Econ27

[Field width=1 ♦ Not required]

Her følger noen av de vanligste årsakene til at man kommer i betalingsproblemer. Er disse hovedårsak, medvirkende årsak eller uten betydning for betalingsproblemene i husholdet ditt?

Dersom andre forhold enn de nevnte gjelder i ditt tilfelle, kan du føre dem opp under "Andre"

	Hovedårsak (1)	Medvirkende årsak (2)	Uten betydning (3)
Manglende oversikt/forglemmelse (1)	☐	☐	☐
Sykdom i familien (2)	☐	☐	☐
Arbeidsløshet (3)	☐	☐	☐
Samlivsbrudd (4)	☐	☐	☐
Blitt pensjonist (5)	☐	☐	☐
Flyttet til ny bolig (6)	☐	☐	☐
Lånenes størrelse (7)	☐	☐	☐
Ulykke/ naturkatastrofe (8)	☐	☐	☐
Andre : (9) _____	☐	☐	☐
Andre : (10) _____	☐	☐	☐

END

Condition f('Econ26').any('2','3') || f('Econ26c').any('2','3')

Econ28 - Econ28

[Field width=1 ♦ Not required]

Hvordan vil du beskrive økonomien i husholdet ditt de siste tolv månedene?

- Veldig god (1)
- Ganske god (2)
- Middels (3)
- Ganske dårlig (4)
- Veldig dårlig (5)

Vet ikke (6)

Econ29 - Econ29

[Field width=1 ♦ Not required]

Har noen av følgende hendelser funnet sted i husholdet ditt i løpet av de siste 12 månedene?

	Ja (1)	Nei (2)	Vet ikke (3)
Langvarig sykdom (1)	☐	☐	☐
Langtidsledighet (2)	☐	☐	☐
Pensjonering (3)	☐	☐	☐
Skilsmisse/samlivsbrudd (4)	☐	☐	☐
Bortfall av ektefelle, samboer (5)	☐	☐	☐
Skifte av bolig/kjøpt ny bolig (6)	☐	☐	☐

Econ30 - Econ30

[Field width=1 ♦ Not required]

Har du penger i bakhånd til å møte eventuelle uforutsette utgifter, og i så fall hvor mye?

(Hvis du er pensjonist eller trygdet, blir "månedslønn" den trygden du får hver måned)

- Nei, har ingen penger i bakhånd (1)
 Ja, men mindre enn en månedslønn (2)
 Ja, omtrent en månedslønn (3)
 Ja, mer enn en månedslønn (4)
 Vet ikke (5)

Pen1 - Pen1

[Field width=1]

Mottar du i dag alderspensjon?

- Nei, mottar ikke alderspensjon (1)
 Ja, tar ut deler av alderspensjonen (2)
 Ja, tar ut hele alderspensjonen (3)

CONDITION	f('Pen1').any('1', '2')	
	true	false
Question ()		

Pen2 - Pen2

[Field width=1 ♦ Not required]

Man kan spare til framtidig pensjon på ulike måter. Sparer du på noen av de følgende måtene?

	Ja (1)	Nei (2)	Vet ikke (3)
Er medlem i Folketrygden (gjelder alle norske statsborgere, også de utenfor arbeidsmarkedet) (1)	☐	☐	☐
Er medlem i Statens Pensjonskasse gjennom jobb i stat/kommune. (2)	☐	☐	☐
Er medlem i privat pensjonskasse gjennom jobb i privat sektor (innskuddspensjon) (3)	☐	☐	☐
Sparer gjennom egen pensjonsavtale/pensjonsforsikring (4)	☐	☐	☐
Sparer på egenhånd i aksjer/ fond/bankenes spareprodukter, etc. (5)	☐	☐	☐

	Ja (1)	Nei (2)	Vet ikke (3)
Sparer til pensjonist-tiden på bankkonto (6)	☐	☐	☐
Sparer gjennom nedbetaling av egen bolig (7)	☐	☐	☐
Sparer gjennom nedbetaling av annen eiendom (8)	☐	☐	☐
Annet: Vennligst noter : (9)_____	☐	☐	☐

pensjon2 - Pensjon2

[Field width=1 ♦ Not required]

Hvordan tror du økonomien din som pensjonist blir?

- Svært god (1)
 Ganske god (2)
 Middels (3)
 Ganske dårlig (4)
 Svært dårlig (5)
 Vet ikke (6)

pensjon3 - Pensjon3

[Field width=1 ♦ Not required]

Vet du hvor mye – omtrent – du vil ha å leve for pr. måned når du blir pensjonist?

- Ja (1)
 Usikker (2)
 Nei (3)

END	Condition f('Pen1').any('1','2')				
CONDITION	f('Pen1')== '3'				
	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%; border-right: 1px dashed black;">true</td> <td style="width: 50%; border-right: 1px dashed black;">false</td> </tr> <tr> <td style="border-right: 1px dashed black;">Question ()</td> <td style="border-right: 1px dashed black;"></td> </tr> </table>	true	false	Question ()	
true	false				
Question ()					

pensjon4 - Pensjon4

[Field width=1 ♦ Not required]

Sparte du på noen av de følgende måtene slik at du fikk bedre råd i pensjonisttilværelsen?

	Ja (1)	Nei (2)	Vet ikke (3)
Er medlem i Folketrygden (gjelder alle norske statsborgere, også de utenfor arbeidsmarkedet) (1)	☐	☐	☐
Er medlem i Statens Pensjonskasse gjennom jobb i stat/kommune. (2)	☐	☐	☐
Er medlem i privat pensjonskasse gjennom jobb i privat sektor (innskuddspensjon) (3)	☐	☐	☐
Sparer gjennom egen pensjonsavtale/pensjonsforsikring (4)	☐	☐	☐
Sparer på egenhånd i aksjer/ fond/bankenes spareprodukter, etc. (5)	☐	☐	☐
Sparer til pensjonist-tiden på bankkonto (6)	☐	☐	☐
Sparer gjennom nedbetaling av egen bolig (7)	☐	☐	☐
Sparer gjennom nedbetaling av annen eiendom (8)	☐	☐	☐

	Ja (1)	Nei (2)	Vet ikke (3)
Annet: Vennligst noter : (9)_____	☐	☐	☐

Pensjon21 - Pensjon21

[Field width=1 ♦ Not required]

Hvordan vurderer du økonomien din som pensjonist?

- Svært god (1)
- Ganske god (2)
- Middels (3)
- Ganske dårlig (4)
- Svært dårlig (5)
- Vet ikke (6)

Pensjon2b - Pensjon2b

[Field width=1 ♦ Not required]

Er økonomien din som pensjonist bedre eller dårligere enn du hadde forventet?

- Bedre enn forventet (1)
- Som forventet (2)
- Dårligere enn forventet (3)
- Vet ikke (4)

END

Condition f('Pen1')== '3'

q124 - q124

[Field width=1 ♦ Not required]

Hvor enig eller uenig er du i de følgende utsagnene?

	Helt uenig1 (1)	2 (2)	3 (3)	4 (4)	Helt enig5 (5)	Vet ikke (6)
Jeg er flink til å tenke økonomisk (1)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg er bekymret for min nåværende økonomi (2)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg er bekymret for min framtidige økonomi (3)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg kan lite om finansielle spareprodukter (4)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg bruker de pengene jeg har nå (5)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg stoler på bankene (6)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg stoler på forsikringsselskapene (7)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

hus1 - Hva slags hushold bor du i?

[Not required]

BAKGRUNN Til slutt et par spørsmål for den statistiske analysen. Hva slags hushold bor du i?

- Alene (1)
- Alene m/barn under 18 år (2)
- Par uten barn (3)
- Par med barn under 18 år (4)
- Bor hos foreldre (5)

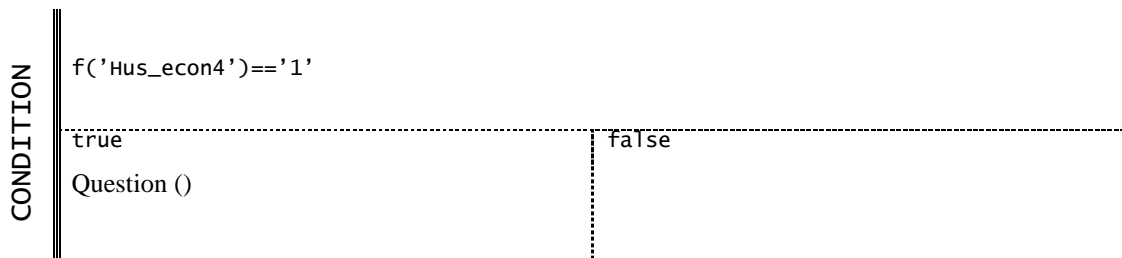
- Annet (kollektiv/generasjonsbolig) (6)
- Alene med hjemmeboende barn 18 år og eldre (7)
- Par med hjemmeboende barn 18 år og eldre (8)
- Annet (9)

Hus_econ4 - Hus_econ4

[Field width=1]

Folk får sine inntekter fra mange kilder, slik som lønn, honorarer, økonomisk sosialhjelp, pensjon og barnebidrag. Har husholdet ditt en million eller mer i brutto inntekt?

- Ja (1)
- Nei (2)
- Vet ikke (3)

Econ100cx - Econ100cx

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=4 ♦ Columns=5 ♦ Decimal places=2]

Hvor mange millioner har du/dere i brutto inntekt, ca?

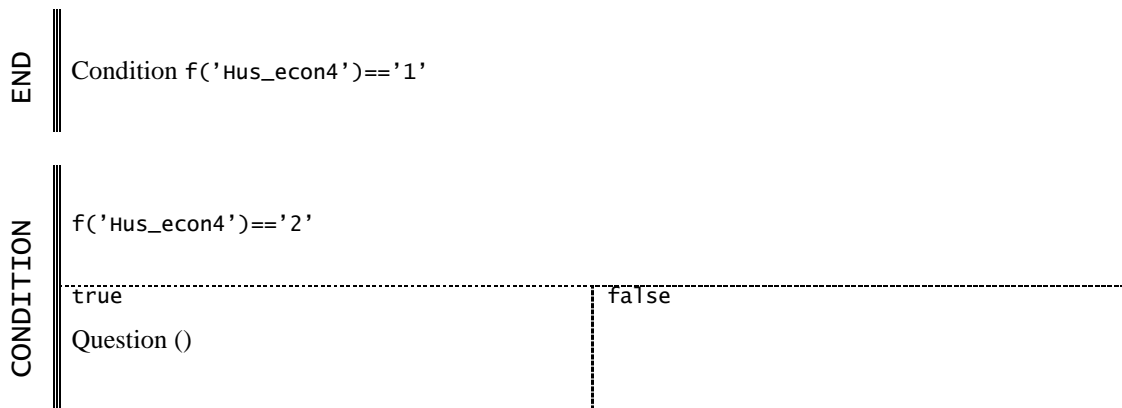
(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i millioner kroner med to desimaler. F.eks 1.250.000 skrives 1,25)

Millioner kroner : (1) _____

Hus_econ4b - Econ100cx

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
- Foretrekker å ikke oppgi (2)

Econ11dx - Econ11dx

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Total Digits=3 ♦ Columns=3]

Omtrent hvor stor er husholdets bruttoinntekt?

(Skriv tall. Vennligst oppgi beløp i tusen kroner. For eksempel 750.000 skrives 750)

Kroner : (1) _____

Econ11dbx - Econ11dbx

[Field width=1 ♦ Not required]

- Vet ikke (1)
 Foretrekker å ikke oppgi (2)

END || Condition f('Hus_econ4')== '2'

Alderskontro11

[Open Text ♦ Numeric ♦ Not required ♦ Lower limit=15 ♦ Lower limit type=GreaterOrEqual ♦ Upper limit=99 ♦ Upper limit type=SmallerOrEqual ♦ Columns=2]

Hvor gammel er du?

(1) _____ År (1)

kommentar - Har du synspunkter eller kommentarer til undersøkelsen du nå har besvart?

[Not required]

Har du synspunkter eller kommentarer til undersøkelsen du nå har besvart?

completeInfo - CompleteScr

^f('EndText').categoryLabels()[0]^

Vedlegg 2

Tabell: Gjennomsnitt ulike lån etter alder. (Ikke vektet). De med 0 i lån er også med. Vet ikke/ubes er ekskl

alder_10		Forbrukslån kr	Kredittlån kr	Billån kr	Studielån kroner
18 til 30 år	Mean	6166	4590	26993	147621
	N	313	312	272	301
	Std. Deviation	60272	27229	79944	148347
31 til 40 år	Mean	7047	10741	39110	56332
	N	279	274	273	274
	Std. Deviation	30299	40048	87124	98073
41 til 50 år	Mean	5145	10076	30772	9696
	N	358	357	351	359
	Std. Deviation	30099	27733	77149	39312
51 til 60 år	Mean	8931	8847	29442	1818
	N	447	432	434	450
	Std. Deviation	62900	35919	83089	17832
61 til 70 år	Mean	1741	4438	14915	0
	N	432	422	423	438
	Std. Deviation	14923	17967	59188	0
71 til 80 år	Mean	507	2584	12519	0
	N	138	137	135	140
	Std. Deviation	5172	10741	70359	0
Total	Mean	5365	7250	26270	32705
	N	1967	1934	1888	1962
	Std. Deviation	42744	29355	76861	88299
F-test,		Ikke sig	Sig p<0.01	Sig p<.001	Sig p<.001